

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Філософський факультет
Кафедра політології

Пояснювальна записка
до кваліфікаційної роботи бакалавра
на тему «Демократичні трансформації у пострадянський період в
умовах зовнішнього впливу (на прикладі Вірменії та Грузії)»

Виконала: здобувачка вищої освіти
4 курсу групи ОП-42 денного відділення
напряму підготовки 05 - "Соціальні та
поведінкові науки"
спеціальності 052 «Політологія»
ОПП «Політичні технології
та аналіз політики»
Асланян Анна Геворгівна
Керівник: доцент, кандидат політичних
наук
Целуйко Марина Євгенівна
Рецензент: канд.соціол.наук, доцент
Садрицька Світлана Валеріївна
(наук.ступінь, посада, прізвище
та ініціали)

Харків – 2025 року

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна
Філософський факультет
Кафедра політології
Спеціальність 052 Політологія
Освітньо-професійна програма «Політичні технології та аналіз політик»
Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)

ЗАТВЕРДЖУЮ:
Завідувач кафедри

О.А. ФІСУН
(ініціали, прізвище)

(підпис)
«_____» _____ 20____
року

ЗАВДАННЯ

На кваліфікаційну роботу бакалавра

Асланян Анни Геворгівни

(прізвище, ім'я та по батькові)

1. Тема роботи: «Демократичні трансформації у пострадянський період в умовах зовнішнього впливу (на прикладі Вірменії та Грузії)»
Керівник роботи: Целуйко Марина Євгенівна, доцент, кандидат політичних наук

Затверджені наказом по університету від «22» березня 2024 року. № 3801-5/795

2. Строк подання студентом роботи: 30.04.2025
3. Перелік питань, які потрібно розробити:

1. Визначити теоретичні підходи до демократичних трансформацій, з урахуванням пострадянського контексту.
2. Проаналізувати етапи розвитку демократії, виборчих систем та електоральної поведінки у Вірменії й Грузії.
3. Виявити спільні та відмінні риси політичних змін у цих країнах.
4. Дослідити вплив зовнішніх акторів (РФ, ЄС, США тощо) на політичні режими Вірменії та Грузії.

5. Здійснити порівняльний аналіз зовнішнього впливу на демократичні трансформації обох країн.

4. План роботи:

№ з/п	Назва етапу роботи	Термін виконання етапу
1	Консультація з керівником щодо обрання теми роботи	30.09.2024
2	Затвердження теми роботи	12.10.2024
3	Аналіз та підбір літературних джерел для написання роботи	30.11.2024
4	Написання змісту до кваліфікаційної роботи	30.12.2024
5	Написання першого розділу та висновків до нього	30.01.2025
6	Написання другого розділу та висновків до нього	28.02.2025
7	Написання вступу до роботи	15.03.2025
8	Написання висновків до роботи	31.03.2025
9	Оформлення списку використаних джерел	15.04.2025
10	Написання анотації	30.04.2025
11	Фінальні коригування та доопрацювання	12.05.2025
12	Переддипломна практика	19.05.2025-08.06.2025
13	Підготовка доповіді до виступу на захисті кваліфікаційної роботи	20.05.2025
14	Підготовка презентації до виступу на захисті кваліфікаційної роботи	21.05.2025
15	Підготовка до виступу на захисті кваліфікаційної роботи	22.05.2025
16	Передзахист кваліфікаційної роботи	27.05.2025
17	Фінальні коригування та доопрацювання після зауважень на передзахисті	27-29.05.2025
18	Перевірка кваліфікаційної роботи через систему антиплагіат	30.05.2025
19	Захист кваліфікаційної роботи	12.06.2025

5. Дата видачі завдання: 30.09.2024

Здобувач вищої освіти

(підпис) А.Г. Асланян
(ініціали, прізвище)

Керівник роботи

(підпис) М.С.Целуйко
(ініціали, прізвище)

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
В. Н. КАРАЗІНА**

**ПОДАННЯ
ГОЛОВІ ЕКЗАМЕНАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ
ЩОДО ЗАХИСТУ БАКАЛАВРСЬКОЇ РОБОТИ**

Направляється студентка *Асланян А.Г.* до захисту бакалаврської роботи за спеціальністю 052 – політологія на тему: *«Демократичні трансформації у пострадянський період в умовах зовнішнього впливу (на прикладі Вірменії та Грузії)»*

Бакалаврська робота і рецензія додаються.

Декан філософського факультету _____ Карпенко І. В.

Довідка про успішність

Студентка *Асланян А.Г.* за період навчання на філософському факультеті з 2021 року по 2025 рік повністю виконала навчальний план за спеціальністю з таким розподілом оцінок за національною шкалою:

відмінно – _____ %, добре – _____ %, задовільно – _____ %.

Фахівець 1 категорії
навчального центру організації
освітнього процесу філософського факультету _____ Рєвкова Н. Є.

Висновок керівника бакалаврської роботи

Студентка *Асланян А.Г.* виконала бакалаврську роботу на тему *«Демократичні трансформації у пострадянський період в умовах зовнішнього впливу (на прикладі Вірменії та Грузії)»*, яка присвячена дослідженню демократичних трансформацій та ролі міжнародних акторів у політичній динаміці зазначених країн.

Керівник бакалаврської роботи:
доцент кафедри політології
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна,

кандидат політичних наук

_____

Целуйко М.Є.
_____ 20__ року

Висновок кафедри про бакалаврську роботу

Бакалаврська робота розглянута. Студентка *Асланян А.Г.* допускається до захисту роботи в Екзаменаційній комісії.

Зав. кафедри політології

Фісун О.А.

_____ 20__ року

ЗМІСТ

Вступ	3
РОЗДІЛ 1: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	6
1.1. Поняття демократичних трансформацій	6
1.2. Політичні трансформації у пострадянських країнах: загальні тенденції	13
1.3. Зовнішній вплив: поняття та види	18
РОЗДІЛ 2: ДЕМОКРАТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ВІРМЕНІЇ ТА ГРУЗІЇ	23
2.1. Демократичні трансформації у Вірменії	23
2.2. Демократичні трансформації у Грузії	30
2.3. Порівняльний аналіз трансформацій Вірменії та Грузії	35
РОЗДІЛ 3. ЗОВНІШНІЙ ВПЛИВ НА ПОЛІТИКУ ВІРМЕНІЇ ТА ГРУЗІЇ	41
3.1 Вплив зовнішніх акторів на демократичні трансформації у Вірменії	41
3.2 Вплив зовнішніх акторів на демократичні трансформації у Грузії	47
3.3 Порівняльний аналіз: Вірменія vs. Грузія під зовнішнім впливом	54
ВИСНОВКИ	62
ДЖЕРЕЛА	66
ДОДАТКИ	69

ВСТУП

Після розпаду Радянського Союзу більшість країн опинилися на роздоріжжі — між спадщиною авторитаризму й проблемами на шляху до демократичного розвитку. Політична система, громадянська культура, економічна структура — усе вимагало переосмислення та перебудови. Демократичні трансформації у цьому контексті постають не як одномоментний акт, а як тривалий, суперечливий і нестабільний процес, сповнений компромісів, відкатів, інституційних експериментів і конфліктів між старим і новим.

Особливо гостро ці трансформаційні процеси проявилися у таких країнах, як Вірменія та Грузія — державах, що мають схожий старт у 1990-х роках, але пішли різними шляхами демократизації. Незважаючи на спільну пострадянську спадщину, обидві країни мали різні сценарії політичних змін, темпи інституційної модернізації, рівень розвитку громадянського суспільства, а також — неоднакову ступінь зовнішнього впливу. Саме це робить їх паралельне вивчення особливо цінним: за аналогією можна побачити, наскільки сильно зовнішньополітичний контекст, елітна конфігурація та соціальні запити можуть модифікувати хід демократичної трансформації.

Актуальність теми полягає не лише у дослідницькому інтересі до пострадянських демократій, які і й досі залишаються недостатньо проаналізованими, але й у необхідності глибше зрозуміти безпосередню роль зовнішнього впливу у формуванні політичної траєкторії пострадянських держав, зокрема тих, що знаходяться в умовах постійного ураження (уразливості). В умовах сучасної гібридної геополітики, зовнішні гравці все активніше беруть участь у внутрішніх процесах держав, просуваючи власні моделі розвитку — від ліберально-демократичної до авторитарно-

патерналістської, а порівняльне вивчення Вірменії та Грузії дозволяє простежити, як різні форми зовнішнього впливу (м'яка сила, економічний тиск, військова присутність, інституційна умовність) можуть сприяти або перешкоджати демократичним перетворенням.

Метою цієї роботи є комплексний аналіз демократичних трансформацій у Вірменії та Грузії, із акцентом на чинник зовнішнього впливу як складову політичного процесу.

Завдання дослідження передбачають реалізацію наступних кроків:

1. Визначити теоретичні підходи до розуміння демократичних трансформацій, у тому числі у пострадянських країнах.
2. Оцінити ключові етапи становлення демократичних інститутів, виборчих систем та динаміку електоральної поведінки громадян у Вірменії та Грузії в пострадянський період.
3. Виділити схожі і відмінні риси політичних змін у зазначених країнах
4. Дослідити зовнішній вплив (з боку РФ, ЄС, США та інших акторів) на формування політичних режимів і демократичних орієнтирів Вірменії та Грузії.
5. Провести порівняльний аналіз впливу зовнішніх акторів на політичні трансформації обох країн.

Об'єктом дослідження виступають процеси демократичних трансформацій у пострадянських країнах.

Предметом дослідження є політична еволюція Вірменії та Грузії в умовах зовнішнього впливу.

Джерельна база роботи представлена працями відомих дослідників демократії та трансформаційних процесів: Д. Растоу, С. Хантінгтона, Р. Даля, а також сучасними аналітичними матеріалами щодо політичних режимів на пострадянському просторі — Саакян, Сабанадзе та інші.

Метод аналізу літературних джерел у роботі використано задля виділення та вивчення явища демократизації, електоральних систем в перехідних демократіях, проявів зовнішнього впливу. Для розкриття еволюції демократичних перетворень у Вірменії та Грузії застосовано історичний метод.

Метод порівняльного аналізу використаний для виділення спільних і відмінних рис як у трансформаційних процесах, так і у характері зовнішнього впливу. Також у всіх розділах використані загальнологічні методи (аналіз, синтез, дедукція).

Структура роботи складається з трьох розділів, дев'яти підрозділів, п'ятдесяти восьми сторінок та тридцяти трьох джерельних баз.

РОЗДІЛ 1: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Поняття демократичних трансформацій

Демократичні трансформації є складним і багатовимірним процесом, що включає перехід від авторитарного або тоталітарного режиму до демократичного. Це передбачає не лише зміну форми правління, але й радикальне перетворення політичних, соціальних та правових інститутів, які забезпечують повагу до прав людини, політичної конкуренції, а також можливість громадян брати участь у політичному процесі.

Дослідження переходів до демократії активно розглядається в політичній науці. Основоположною працею у цій сфері є робота Д. Растоу "Переходи до демократії: спроба динамічної моделі" (1970), яка, хоча й не охоплює постсоціалістичні трансформації кінця 80-х - початку 90-х років XX століття, підкреслює важливість вивчення процесу демократизації в країнах, що перебувають у стадії переходу. Растоу акцентує увагу на необхідності аналізу саме процесів демократизації, а не лише на описі вже існуючих демократичних інститутів та загальних тенденцій модернізації. Відповідно до визначення, запропонованого Д. Растоу (Rustow, D. A, 1970), перехід до демократії включає декілька етапів/фаз, які включають в себе: перший — появу національної єдності, другий — боротьбу за демократичні цінності, третій — фаза прийняття рішень та четвертий — фаза «звикання», тобто встановлення політичних інститутів та закріплення нової політичної культури. На відміну від простого переходу влади, демократичні трансформації передбачають суттєві зміни у політичній культурі та громадській свідомості, що сприяє інтеграції демократичних норм у суспільне життя.

Д. Растоу стверджує, що аби дійти до демократії, важливо не просто «копіювати» вже існуючі конституції чи моделі парламентської демократії, а

вміти адекватно оцінювати свій досвід, існуючи проблеми та конфлікти, а також розробляти або запозичувати ефективні способи їх вирішення. Він також зазначає, що перехід до демократії не може відбутися миттєво, наприклад, за один рік. Це складний процес, який передбачає появу нових соціальних груп і їх розвиток, тому, за його словами, мінімальний термін для переходу може зайняти все життя цілого покоління. А у країнах, де такого взагалі не було, цей процес зазвичай відбувається ще повільніше.

Ще одним з найбільш впливових теоретиків демократичних змін є Роберт Даль, який ввів поняття «поліархії», як ідеального типу демократії. У своїй праці "Polyarchy: Participation and Opposition» (Robert A. Dahl, 1971) Даль стверджує, і також підтримується тої думки, як Растоу, що демократія не може бути досягнута одномоментно, а є процесом поступового розширення політичних прав і свобод. Він виділяє кілька ключових характеристик поліархії, а саме: плюралізм, вільні та чесні вибори, політична участь та верховенство права.

Згідно з Далем, поліархія — це проміжний етап на шляху до повної демократії, який характеризується наявністю демократичних інститутів і процедур, однак може бути недостатньо стабільним через загрозу відкату до авторитаризму.

Неабиякий вклад зробив Семюель Хантінгтон у своїй відомій праці «The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century» (Huntington S.P. , 1991), який визначає демократичні трансформації як "третю хвилю демократизації", яка розпочалася в середині 1970-х років і охопила значну частину світу, включаючи країни Латинської Америки, Східної Європи та пострадянський простір. Сам про свій доробок він пише так : «... йдеться про важливий — можливо, найважливіший — глобальний політичний процес кінця двадцятого століття: перехід приблизно тридцяти країн від

недемократичних до демократичних політичних систем. У ній зроблено спробу пояснити, чому і як виникла хвиля демократизації 1974—1990 рр., які її найближчі наслідки.».

Загалом, Хантінгтон наголошує, що демократичні трансформації є складним і багатоступеневим процесом, який часто супроводжується кризами політичної легітимності та соціальною нестабільністю. Він виділяє такі етапи демократизації:

- **Лібералізація:** ослаблення репресивного режиму та часткове розширення політичних свобод. (Huntington S.P. , 1991: 19)
- **Демократичний перехід:** проведення перших демократичних виборів та формування нових політичних інститутів. (Huntington S.P. , 1991: 19)
- **Демократична консолідація:** закріплення демократичних норм та традицій, стабілізація політичної системи. (Huntington S.P. , 1991: 19)

На думку Хантінгтона, основними факторами, що сприяють успішним демократичним трансформаціям, є:

- рівень економічного розвитку країни;
- механізми демократичного розподілу національних ресурсів;
- ринкова економіка;
- наявність розвиненого середнього класу;
- рівень освіти населення;
- демократичні цінності в політичній культурі;
- особливості релігійних традицій;
- ступінь розвитку громадянського суспільства;
- вплив зовнішніх факторів
- внутрішні еліти. (Huntington S.P. , 1991: 19)

Хантінгтон підкреслює, що жоден з факторів, які впливають на демократизацію, не може бути єдиним критерієм для оцінки демократії в країні. У своїй книзі "Третя хвиля" він пропонує методологію для вивчення демократичних переходів, акцентуючи на їх міжнародному характері та хвильовій природі. Внутрішня демократизація залежить від зовнішніх умов і може призводити до різних результатів: від невизначеності між авторитаризмом і демократією до нових спроб демократизації або навіть переривання процесів. Хантінгтон розрізняє три основні типи демократичного транзиту: трансформацію, зміщення та заміщення, (Huntington S.P. , 1991: 123) а також виділяє чотири стадії цього процесу. Ну, і окрім цього, Він вважає, що хвилі демократизації можуть завершуватися спадом, але третя хвиля повинна логічно закінчитися лібералізованою демократією.

Важливо зазначити, що демократичні трансформації можуть бути нестабільними і супроводжуватися "зворотними хвилями" до авторитаризму, що пов'язано з політичними кризами, економічними проблемами та зростанням популізму. На це вказує Ларрі Даймонд у своїй роботі "Developing Democracy: Toward Consolidation» (Diamond, L., 1999), наголошуючи, що незакріплені демократичні режими часто стикаються з ризиком повернення до авторитарних практик через слабкість інституцій та відсутність довіри громадян до державних органів. (Diamond, L., 1999: 66)

За його словами, демократичні перетворення можуть тривати десятиліттями, проте у разі відсутності зміцнення ключових демократичних інституцій, таких як судова система, виборчі комісії та незалежні ЗМІ, демократичний процес залишається вразливим. У ситуаціях, коли еліти прагнуть зберегти контроль за допомогою недемократичних методів, а суспільство не отримує достатньо гарантій соціальної справедливості чи економічної стабільності, існує ризик "відкату" до авторитаризму.

Отож, демократичні трансформації мають великий потенціал знайти своє відображення майже в усіх пострадянських країнах для появи та зміцнення правильних демократичних цінностей та інституцій, проте не всі країни здатні та готові цілком правильно це використовувати та брати до уваги взагалі. І говорячи про сам процес, то прослідковується спільна думка, що він доволі складний та вразливий, і особливо, коли ми говоримо про пострадянський простір.

Електоральні системи є одним із ключових механізмів функціонування демократичної держави, які визначають спосіб формування органів влади і впливають на політичну стабільність та інклюзивність суспільства. Особливе значення електоральні системи набувають у перехідних демократіях, де відбуваються трансформації політичних режимів від авторитаризму до демократії. У таких країнах електоральна система не лише виконує технічну функцію виборів, але й служить інструментом легітимізації нових політичних еліт та структурування політичної системи.

Щодо самого поняття, то можна сказати, що електоральна система — це набір правил і процедур, за якими відбувається трансформація голосів виборців у результати виборів. Електоральні системи можна поділити на декілька основних типів, залежно від способу перетворення голосів виборців у місця в парламенті. Аренд Лейпхарт у своїй роботі «Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries» розрізняє три основні типи електоральних систем, які по своєму впливають на політичне життя країни (Arend Lijphart, 1999 :143).

Мажоритарні системи зазвичай характеризуються принципом "переможець забирає все", коли кандидат або партія, що отримали більшість голосів, отримують владу. Така система сприяє формуванню стабільних

урядів, але часто недопредставляє інтереси меншин, оскільки великі партії отримують непропорційно більше місць у парламенті.

Пропорційні системи, навпаки, розподіляють місця у парламенті пропорційно до кількості отриманих голосів, що дозволяє різним політичним силам бути представленими у законодавчих органах. Вони забезпечують більшу інклюзивність і політичний плюралізм, однак можуть сприяти політичній фрагментації та меншій стабільності уряду.

Змішані системи поєднують елементи обох вищезгаданих моделей, надаючи виборцям можливість обирати як за мажоритарною, так і за пропорційною системою. Такі системи часто використовуються в країнах з перехідною демократією для досягнення компромісу між стабільністю уряду і представництвом різних соціальних та політичних груп. Arend Lijphart, 1999 :143).

У перехідних демократіях електоральні системи теж відіграють не останню роль в процесі демократизації. Як зазначає Л. Даймонд, демократичні режими повинні ґрунтуватися на відкритих і чесних виборах, які забезпечують реальне представництво громадян та політичних сил (Diamond, L., 1999: 53). Однак вибір електоральної системи в таких країнах нерідко стає предметом політичної боротьби, оскільки він прямо впливає на те, як розподіляються влада та ресурси між політичними гравцями. Тому часто цей вибір електоральної системи зумовлений політичними компромісами між елітами та прагненням зберегти владу під час демократичних змін.

Згідно з дослідженнями Лінца та Степана (Linz, J.J. & Stepan, A. Problems of Democratic Transition and Consolidation, 1996), у перехідних демократіях існує тенденція до використання змішаних електоральних систем, оскільки вони дають змогу досягти компромісу між різними політичними силами та забезпечити ширше представництво. Змішані системи поєднують переваги

мажоритарних та пропорційних моделей, що особливо важливо для країн, які проходять через політичні трансформації. У цих системах можна забезпечити ефективне управління та стабільність, водночас не ігноруючи інтереси менших партій та різноманітних соціальних груп.

Лінц і Степан підкреслюють, що у перехідних суспільствах часто виникає потреба в досягненні політичного консенсусу між різними групами, особливо в умовах слабких демократичних інститутів та незрілого партійного спектра. Змішана система допомагає врахувати інтереси більшості через мажоритарний компонент, але водночас забезпечує можливість меншим партіям брати участь у політичному процесі, завдяки пропорційній складовій (Linz, J.J. & Stepan, 1996: 33). Ця стратегія дозволяє уникнути поляризації та сприяє формуванню коаліційних урядів, що зменшує ризики політичних криз.

Однак, незважаючи на переваги змішаних систем, вони також мають свої виклики. Вони можуть сприяти появі "партійних босів", які використовують свою позицію для закріплення влади через маніпуляції з електоральними правилами. Як зазначає Лейпхарт (Arend Lijphart, 1999), змішані системи можуть створювати певні труднощі в управлінні, оскільки часто вимагають більш складної координації між політичними гравцями та механізмами врядування (Arend Lijphart, 1999: 160). Тому успіх їх впровадження залежить від рівня політичної культури та готовності еліт дотримуватися демократичних норм. Електоральні системи у перехідних демократіях відіграють подвійну роль: з одного боку, вони можуть бути важливим інструментом демократизації та політичної стабілізації, а з іншого — ставати джерелом політичних конфліктів та інструментом маніпуляції владою. У цьому контексті важливо розуміти, що успішна зміна електоральної системи вимагає високого рівня консенсусу серед політичних еліт та готовності дотримуватися демократичних норм.

Таким чином, електоральні системи у перехідних демократіях є не лише механізмом розподілу влади, але й інструментом, що визначає стабільність та демократичний розвиток політичної системи. Вибір та зміна електоральної системи відображають політичні компроміси, а також прагнення до забезпечення більш справедливого представництва та стабільного урядування в умовах перехідного періоду. Дослідження цього процесу у випадках Грузії та Вірменії дозволяє краще зрозуміти специфіку електоральних перетворень у пострадянському регіоні.

Отже, жодна з класичних теорій — чи то динамічна модель Растоу, концепція поліархії Даля, чи хвильова теорія Хантінгтона — не обіцяє швидких і простих рішень. Навпаки, всі вони наголошують: демократичний перехід — це багаторівневий процес, що вимагає часу, терпіння та здатності суспільства до самоаналізу й адаптації.

Жодна країна не проходить цей шлях ідеально, але саме в цьому - і головна цінність демократичних перетворень: вони змушують суспільство вчитися, критично мислити й бути готовим до змін. І хоча шлях непростий, але він відкриває двері для справжньої участі, плюралізму й захисту прав людини — а це, зрештою, і є найкращий доказ його цінності.

1.2. Політичні трансформації у пострадянських країнах: загальні тенденції

Після розпаду СРСР у пострадянських державах відбулися кардинальні політичні зміни, які стали частиною глобального процесу третьої хвилі демократизації. Більшість нових незалежних країн на початку 1990-х років проголосили наміри рухатися до демократії, зокрема, шляхом побудови виборчих демократичних систем та реформування економічних і правових інститутів. Однак, як зазначає дослідник О. Романюк, поступові трансформації

не завжди вели до демократичної консолідації, і в багатьох випадках завершилися формуванням «гібридних режимів», що поєднують елементи демократії з авторитарними практиками (Романюк О. Моделі посткомуністичних трансформацій, 2006). Ці зміни мали доволі нерівномірний характер, який залежав в решту чергу від історичних, культурних та соціально-економічних особливостей кожної країни. Романюк зазначає: «вихідним пунктом транзитивного процесу варто вважати усунення комуністичної партії від влади або, принаймні, ліквідацію її монополії на урядову владу». (Романюк О., 2006: 36)

По-перше, країни пострадянського простору почали свій шлях демократизації із тоталітарної системи, що призвело до утворення політичних режимів із авторитарними елементами. У багатьох з них процес демократизації супроводжувався непослідовною зміною владних еліт, які часто зберігали контроль над політичними ресурсами та обмежували розвиток демократії, послуговуючись методами виборчого контролю та адміністративних обмежень. (Кравець Г. В., 2014: 62)

По-друге, в умовах трансформаційних суспільств, де громадянська участь у політиці лише тільки починає адекватно формуватись, вибори залишаються ключовим механізмом легітимації влади. У суспільствах, що переживають перехідний період, кожні нові вибори визначають чи коригують напрямок їхнього розвитку. Тому вибори тут часто мають особливе значення і можуть стати переломним моментом. Водночас у зрілих демократіях громадяни мають чимало можливостей для участі в політичному житті: вони можуть активно впливати на прийняття важливих рішень у країні. Проте в транзитних суспільствах можливості людей для участі в політиці обмежені здебільшого виборами. Це призводить до того, що виборча культура набуває дедалі більшої ваги в політичному житті таких країн і стає головним

показником політичної культури в умовах змін і перетворень. Електоральна культура у таких суспільствах є показником розвитку політичної культури, і зазвичай показує слабкість, що відображає лише початковий етап демократичної участі. Проте вибори в цих країнах часто характеризуються «виборчими технологіями», які послаблюють роль громадянського впливу на політичні процеси, знижуючи конкурентність та прозорість. (Поліщук І. О. , 2019: 164)

Поняття "гібридного режиму" використовується для опису пострадянських політичних систем, які формально мають демократичні елементи, але насправді функціонують за принципами авторитарного управління. Це поєднання стало можливим завдяки адаптації демократичних інститутів (парламент, вибори, політичні партії) до авторитарної системи управління, де вони виконують роль інструментів для підтримки режиму, а не є виразом демократичної волі громадян. (Романюк О. Моделі посткомуністичних трансформацій, 2006)

Гібридні режими пострадянського простору характеризуються наступними рисами:

1. **Контроль над електоральними процесами.** У гібридних режимах влада організовує вибори для легітимації свого правління, але зазвичай контролює процеси голосування та підрахунку голосів. Це проявляється у вигляді маніпуляцій з виборчими законами, використання адміністративного

ресурсу, обмеження свободи ЗМІ та переслідуванні опозиційних лідерів. (Фисун А.А. Постсоветские неопатримониальные режимы: генезис, особенности, типология, 2007)

2. **Лояльність понад компетентність.** Відповідно до неопатримоніальної теорії, гібридні режими орієнтовані на підбір кадрів,

лояльних до правлячої еліти. В таких системах кар'єрне просування здебільшого залежить не від професійних навичок, а від особистої відданості керівництву. Це підриває ефективність державного апарату і сприяє зростанню корупції та неефективності. (Романюк О. Моделі посткомуністичних трансформацій, 2006), (Фисун А.А., К переосмыслению постсоветской политики: неопатримониальная интерпретация, 2010)

3. **Символічна роль політичних партій та парламенту.** Політичні партії та парламенти в гібридних режимах виконують номінальну роль, яка є необхідною для створення ілюзії демократичного управління. Парламент часто має обмежений вплив на прийняття рішень, а політичні партії — особливо опозиційні — обмежуються у своїх правах або знаходяться під контролем правлячого режиму. (Романюк О. Моделі посткомуністичних трансформацій, 2006)

4. **Контроль над громадськими організаціями та медіа.** Гібридні режими також підтримують свою владу, обмежуючи громадянське суспільство та свободу слова. Громадські організації та незалежні ЗМІ знаходяться під постійним тиском і обмеженнями, що позбавляє суспільство можливості впливати на політичні процеси. (Фисун А.А., К переосмыслению постсоветской политики: неопатримониальная интерпретация, 2010)

Також новоутворені гібридні режими тісно пов'язані з активним розвитком неопатримоніальних структур. Як зазначає дослідник О. Фісун, політичні системи багатьох пострадянських країн демонструють риси неопатримоніалізму, де владні відносини базуються на персональних зв'язках і лояльності до лідера. Це включає привласнення державних ресурсів та використання їх для збереження влади. У такій системі управління ресурси

країни розглядаються як приватна власність правлячої еліти, що створює корупційні практики та сприяє утворенню клептократичних режимів. О. Фісун, зазначає, що подібна форма влади часто характеризується політичною централізацією, корупційними зв'язками та високим рівнем бюрократизації. У цьому контексті гібридний режим поєднує формальні інститути демократії з неформальним патримоніальним управлінням, при якому еліти використовують державні ресурси для збереження влади та особистого збагачення. (Фісун А.А., 2007), (Фісун А.А., 2010)

Гібридні режими пострадянських країн, демонструють двоїстість у політичному управлінні, де з одного боку існують інститути виборів та політичні партії, а з іншого — фактично влада залишається сконцентрованою у руках правлячих еліт. Вибори у таких режимах часто є лише формальністю, яка служить легітимізації правління, а опозиція обмежена або підконтрольна. Це призводить до того, що демократичні механізми існують лише на поверхневому рівні, не забезпечуючи реальної політичної конкуренції. (Романюк О. Моделі посткомуністичних трансформацій, 2006)

Окрім вищезазначеного треба сказати і про те, що соціально-політична структура в багатьох пострадянських країнах так само залишається нестабільною. І це обумовлено конфліктами між різними групами впливу: від прихильників збереження старих імперських структур до національно-демократичних рухів, які прагнуть незалежності та демократизації. Така поляризація ускладнює досягнення політичного консенсусу, що посилює ризики авторитарного відкату (Кравець Г. В., 2014:57) Загалом, серед ключових тенденцій політичних змін у пострадянському просторі дослідники виділяють:

- прагнення до встановлення президентських республік, що часто супроводжувалося концентрацією влади в руках президента;

- поступове зростання впливу громадянського суспільства, особливо після "кольорових революцій»;
- зміни у виборчих процедурах, спрямовані на забезпечення прозорості та конкурентності виборів, але водночас спроби політичних еліт утримати контроль над процесом.

Політичні та електоральні трансформації у пострадянських країнах демонструють загальні тенденції до гібридних форм правління, обмеженої політичної конкуренції та систематичних порушень виборчих стандартів. Концепція демократичного транзиту, яка передбачає перехід від авторитаризму до демократії, не зовсім відповідає реальності пострадянських країн. Хоча ця концепція мала свої переваги і позитивні аспекти, більшість пострадянських держав не змогли досягти значного прогресу у розвитку демократичних інститутів і цінностей.

Замість того, щоб перейти до стабільної демократії, багато з цих країн повернулися до авторитарних режимів або залишилися в невизначеній ситуації, де важко сказати, чи вони рухаються до демократії, чи залишаються в межах авторитаризму. Це свідчить про те, що реальний політичний процес у цих країнах є складнішим і неоднозначнішим, ніж теоретичні моделі можуть передбачати. Тобто, ситуація в пострадянських країнах демонструє, що шлях до демократії не є універсальним і може мати багато перешкод і викликів. (Трач Алла, 2014: 177)

1.3. Зовнішній вплив: поняття та види

Під зовнішнім впливом у контексті політичної трансформації розуміють сукупність дій, заходів та чинників, що походять з-за меж держави і здатні впливати на її внутрішньополітичні процеси та режим. Зовнішній вплив може стимулювати демократизацію (наприклад, через підтримку реформ,

демократії та громадянського суспільства) або, навпаки, зміцнювати авторитарні тенденції (через підтримку правлячих еліт, тиск проти реформ). У науковій літературі виокремлюють декілька теоретичних підходів до аналізу міжнародного виміру демократизації. Зокрема, Стівен Левітські та Лукан Вей пропонують аналізувати посткомуністичне середовище по двох вимірах: західний тиск (leverage) та зв'язки із Заходом (linkage). (Levitsky S., Way L., *International Linkage and Democratization // Journal of Democracy*, 2005) Leverage означає вразливість уряду до зовнішнього тиску – зокрема дипломатичного, економічного або військового – з боку західних держав чи міжнародних організацій, які прагнуть просувати демократію. Натомість linkage – це щільність і глибина зв'язків країни з Заходом (економічних, політичних, соціальних, інформаційних), які дифузно впливають на внутрішні процеси та підвищують “вартість” авторитаризму. Високий рівень включення у західні інституції, торгівлю, освітні та культурні обміни сприяє поширенню демократичних норм і практик, тоді як сам лише прямий тиск (санкції, умови, ізоляція) рідко достатній для демократизації без наявності внутрішніх передумов і зв'язків.

Зовнішній вплив на політичну трансформацію держав може набувати різних форм. Умовно можна розділити його на прямий (директивний) та непрямий (косвений) вплив. (Burnell P. *International Democracy Promotion: A Role for Public Goods? // The European Journal of Development Research.*, 2008)

- Прямий вплив включає дипломатичний тиск (наприклад, вимоги міжнародних акторів провести реформи, погрози ізоляції), умовну допомогу або санкції (фінансову й технічну допомогу, пов'язану з дотриманням демократичних норм, чи, навпаки, санкції за порушення прав людини), військову інтервенцію чи миротворчі місії, а також пряме

втручання у виборчі процеси (підтримка конкретних кандидатів, інформаційні кампанії або кібервтручання).

- Непрямий вплив здійснюється через економічну взаємодію (торгівля, інвестиції, енергетична залежність), культурно-ідеологічний вплив (поширення ідей, цінностей, через медіа, освіту, релігійні чи мовні зв'язки), м'яку силу та дипломатію нижчого рівня (роботу недержавних організацій, обміни, міжособистісні контакти).

Окремо виділяють інституційну умовність (conditionality) – коли міжнародні організації чи союзи (ЄС, Рада Європи, НАТО) висувають вимоги до країн-кандидатів щодо демократичних реформ. Виконання цих умов винагороджується прогресом у інтеграції або допомогою. Приклад – критерії ЄС для асоціації та членства, План дій щодо членства в НАТО тощо.

Також важливим є поширення (дифузія) демократії – коли сусідні країни переймають досвід одна одної (так званий ефект доміно чи «хвилі демократії» за Хантінгтоном). Семюел Хантінгтон, аналізуючи "третю хвилю" демократизації, відзначав міжнародний характер цих процесів і наголошував, що демократизація залежить від зовнішніх умов нарівні з внутрішніми. (Huntington S.P. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. Norman: Oklahoma University Press Developing Democracy: Toward Consolidation, 1999) Зокрема, зовнішні фактори – від глобальних економічних тенденцій до діяльності наддержав – можуть як підштовхнути демократичний перехід, так і призвести до його згортання.

Щодо позитивного vs. негативного зовнішнього впливу, можна сказати наступне. Зовнішні актори неоднорідні за своїми намірами та моделями, які вони пропонують. Демократичні держави та організації (США, ЄС, ООН, ОБСЄ, Рада Європи, впливові демократичні держави) зазвичай просувають стандарти демократії та прав людини – через програми демократизації “ззовні”

(демократичний промоушн), спостереження за виборами, підтримку громадянського суспільства. Авторитарні сили (наприклад, сучасна Росія, Китай, Іран) здійснюють альтернативний вплив, часто підтримуючи статус-кво недемократичних режимів, пропонуючи модель “стабільності без демократії” та використовуючи інструменти “авторитарного експорту” – пропаганду, економічну допомогу без умов, військову підтримку правлячих еліт. На пострадянському просторі ці два типи зовнішніх впливів нерідко зіштовхуються. Як зазначається в аналітичних оглядах, зовнішня підтримка демократії в регіоні обмежена, тоді як авторитарні режими активно протидіють їй. (Anjaparidze Z. Georgia Remains Target of Attempted Russian Influence, 2025) Наприклад, присутність російських військових баз чи економічний тиск Москви можуть стримувати демократичні реформи, тоді як активне залучення країни до програм ЄС “Східного партнерства” чи до трансатлантичної співпраці – навпаки, стимулювати реформи.

Розуміння природи зовнішнього впливу – ключ до аналізу демократичних трансформацій у таких країнах, як Вірменія та Грузія, де геополітичне становище зумовило інтенсивне залучення зовнішніх гравців до їхнього внутрішнього розвитку.

Отже за підсумками першого розділу, який закладає фундамент для розуміння самої природи демократичних трансформацій та поняттю зовнішнього впливу можна зробити наступний висновок, що демократизація — не як подія, а як процес — затяжний, суперечливий багатовекторний. Зазначається і те, чому класичні лінійні моделі переходу до демократії часто не спрацьовують у пострадянському контексті.

Теоретичні підходи різних авторів врешті - решт дозволяють побачити не лише загальні риси демократизації, але й її вразливі місця. Це і небезпека відкатів, і нестабільність інституцій, і про роль соціального капіталу.

Особливо важливо підкреслюється, що демократія неможлива без відповідної політичної культури, без консолідації громадянського суспільства, без інституційної довіри.

Також розкрито значення електоральної системи як ключового інструменту демократичної трансформації. Вибори — не лише технічний процес, а глибоко політизований механізм, здатний як легітимізувати демократичні зміни, так і закріпити авторитарні практики через маніпуляції, контроль еліт та викривлення представництва. Тип електоральної системи, її прозорість і конкурентність — це своєрідний індикатор глибини демократичного переходу.

Важливим акцентом розділу є зовнішній вплив: у теоретичному плані закладано розуміння того, що зовнішній чинник — активний учасник процесу демократичної еволюції. Через моделі leverage і linkage, а також поняття "інституційної умовності", робиться підготовка до подальшого аналізу реальних кейсів.

РОЗДІЛ 2: ДЕМОКРАТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ВІРМЕНІЇ ТА ГРУЗІЇ

2.1. Демократичні трансформації у Вірменії

Вірменія розпочала свій шлях до демократизації після розпаду Радянського Союзу в 1991 році, але цей процес виявився набагато складнішим, ніж можна було очікувати. На початку 90-х років країна, як і багато пострадянських держав, Вірменія стикається з питанням, як створити демократичну систему на основі багатопартійності та забезпечити стабільність у державі.

Першим президентом Вірменії став Левон Тер-Петросян. На момент його приходу до влади країна стикалася з серйозними викликами: економіка була в руїнах, населення страждало від бідності. Також, протягом перших років незалежності постійна загроза через Нагірно-Карабаську війну спонукала політичну еліту до авторитарних методів правління, що обмежували свободи громадян і в більшості своєї повністю контролювали електоральний процес.

Тер-Петросян намагався стабілізувати економіку, але результати були не надто вражаючими. Лише завдяки міжнародним кредитам вдалося до 1995 року трохи поліпшити ситуацію і зупинити інфляцію. У 1995 році, завдяки підтримці США та Світового банку, Вірменія пережила економічне зростання, що допомогло просунутися в ринкових реформах (цьому сприяла також активність вірменського лобі у США та Франції).

Світовий банк також пообіцяв виділити країні 240 мільйонів доларів на наступні три роки. Проте, незважаючи на ці зусилля, економіка залишалася в складному становищі.

У політичному плані Тер-Петросян встановив жорсткий контроль над владою, зосередивши всі важелі управління в своїх руках. (Мачуський В. В., 2015: 79)

Отож, на початку незалежності політична система Вірменії була переважно президентською. Це само собою гальмує процес демократизації, бо домінування президента знижувало вплив парламенту та інших демократичних інститутів.

На відміну від Грузії, яка активно здійснювала реформи, Вірменія зберігала значну лояльність до авторитарної моделі та її представників — Роберта Кочаряна та Сержа Саргсяна. За результатами політичної трансформації країна тяжіла до консолідації влади та підтримувала зв'язок із Росією, розглядаючи її як головного гаранта безпеки. Це було особливо важливо, бо на фоні територіального конфлікту люди потребували стабільної зовнішньої підтримки. Отже, демократичні ідеї часто відсувалися на другий план, поступаючись місцем інтересам національної безпеки. Згодом, і по нинішній час, ця тенденція залишається.

Загалом, політична система формувалася на тлі масштабних соціально-економічних проблем: багато промислових підприємств, які діяли за радянських часів, зупинилися, і це негативно вплинуло на ринок праці та економіку країни загалом. В цих умовах впровадження демократичних принципів практично неможливе, тому що існують більш першочергові проблеми, наприклад, пов'язані з інституційною стабільністю, браком практичного досвіду у владній еліті, яка складалася як з колишніх радянських бюрократів тощо.

Такі обставини посилили політичну поляризацію і соціальну напругу. Вірменія обрала багатопартійну систему як основу для своєї нової політичної

структури, сподіваючись, що вона стане фундаментом для демократичного розвитку, але на практиці ця система швидко показала свої мінуси.

На початкових етапах незалежності політичне життя Вірменії здавалося багатогранним. Цей феномен багатопартійності у Вірменії можна пояснити унікальною історико-культурною ситуацією: після багатьох років однопартійного режиму суспільство раптом отримало свободу і можливість створювати різні об'єднання, включаючи політичні партії. Це явище характерне для всього пострадянського простору. Проте у Вірменії є партії з глибокими історичними коренями, такі як ВРФД "Дашнакцутюн", СДП "Гнчак", «Рамкавар Азатакан» та КПА, яка є спадкоємицею колишньої Компартії Вірменської СРСР. Вони мають багатий досвід у політичній діяльності, хоча умови їх роботи в незалежній Вірменії суттєво відрізняються від тих, в яких вони існували раніше. Проте реальні партійні вибори з часом перетворилися на формальність. Знову ж таки, перехідні політичні інститути зазнавали впливу з боку старих еліт, які зберігали значну владу та ресурси. За словами вірменських дослідників, проблема полягала також у відсутності у політичного класу готовності до справжніх реформ, що сприяло укоріненню клієнтарних мереж та корупції.

Варто зазначити, що лише невелика кількість партій у Вірменії справді впливають на політичне життя країни. Багато інших — навіть не відомі широкій громадськості. Є також партії, які просто зникають з поля зору між виборами.

Можна також зазначити парламентські вибори 2003 року, що продемонстрували новий тренд: поряд із традиційними політичними партіями почали виникати нові об'єднання — адміністративно-політичні, які включали представників державної адміністрації та еліти. Крім того, під виглядом політичних партій почали активно діяти фінансово-економічні об'єднання, які

переслідують конкретні групові інтереси. Тобто справжнього політичного плюралізму досягти не вдалося. Формальні партії існували не маючи ані реальної підтримки, ані чіткої ідеології.

Слідом і з електоральної точки зору, у перші роки незалежності вірмени були схильні підтримувати партії та лідерів, які виступали за стабільність і національну безпеку, про що було вже згадано вище. Це сформувало своєрідний електоральний патерн, у якому питання економічного зростання та соціальної справедливості залишалися на другому плані, а стабільність та збереження статус-кво мали для громадян першочергове значення.

Цей розрив між очікуваннями суспільства і діями політичних еліт став одним із ключових викликів для вірменської демократії у наступні роки.

Особливо важливим аспектом стала проблема соціальної дезінтеграції, яка виникла через відсутність об'єднуючих механізмів. Зокрема, вірменське суспільство було розділене не лише політично, але й соціально, оскільки різні покоління мали зовсім різні погляди на розвиток країни. Молодь бачила в демократії можливість для реформ та змін, тоді як старше покоління часто залишалося прихильним до «сильного лідера» та стабільності, що ускладнювало побудову справді об'єднаної демократичної системи. (Shirkhanyan S.S, 2017: 6)

Вірменія зіткнулася з більшою і найсерйознішою причиною, через яку повна демократизація поки неможлива в цій країні. Це війна у Нагірному Карабасі (Арцасі) та блокада з боку Азербайджану і Туреччини. Внаслідок якого, економічні зв'язки країни були обмежені, а інфраструктура—ослаблена, що ще більше ускладнювало розвиток.

Соціально-економічна нестабільність привела до високого рівня міграції: багато громадян залишали країну в пошуках кращого життя за кордоном.

Такий складний контекст негативно вплинув і на політичний розвиток. Дефіцит прозорості, плюралізму, широкого представництва й обмежена незалежність судової влади — все це призвело до падіння рівня життя, високого рівню безробіття та соціального песимізму і повної недовіри населення до політичних інститутів. (Vlada Popazoglo, 2018: 51) Люди відчували розчарування, а політична апатія стала звичайним явищем, а старше покоління часто з ностальгією згадувало радянські часи, сприймаючи нову політичну систему як менш стабільну та менш справедливу.

В Вірменії участь громадян у політичних процесах фактично обмежується лише виборами. Люди не дуже вірять, що їх голоси можуть вплинути на прийняття рішень. Є помітний брак активності населення у вирішенні місцевих питань, а заходи для залучення громадян до управління часто є поверхневими і неефективними. А це, по суті, лише початкові етапи підготовки людей до участі в управлінні.

Навіть у містах, де люди мають вищий рівень освіти та соціальної активності, не спостерігається особливого бажання співпрацювати з місцевими органами влади. Відчувається стійка байдужість населення навіть до діяльності місцевих самоврядних громад, не кажучи вже про міську владу. Невіра до влади та політичних сил, а також відсутність взаємодії між різними соціальними групами призводять до політичного відчуження та "кризи довіри" в суспільстві. Важливо знайти швидкі та ефективні рішення для виходу Вірменії з цього кризового стану. У загальному, ситуація виглядає так: люди не відчують, що їхня думка має значення, і це призводить до пасивності у політичному житті. Тому важливо знайти способи залучити громадян до активної участі в управлінні, щоб змінити цю ситуацію.

Проте історія Вірменії має дуже серйозний переворот починаючи з 2018 року. Отож, після здобуття незалежності в 1991 році Вірменія пережила період

політичної нестабільності, корупції та економічної кризи. Перший президент Левон Тер-Петросян намагався впровадити ринкові реформи та демократизацію, але його правління закінчилося масовими протестами через фальсифікацію виборів у 1996 році. Його наступники, Роберт Кочарян і Сергій Саргсян, продовжили авторитарну практику, що призвело до подальшого незадоволення населення.

Особливо напруженою ситуація стала після президентських виборів 2013 року, на яких Саргсян був переобраний з численними звинуваченнями у фальсифікаціях. Це викликало масові протести, які були жорстоко придушені. У 2015 році Саргсян ініціював конституційні зміни, що мали на меті перетворити Вірменію на парламентську республіку, але фактично це дозволило йому залишитися при владі на посаді прем'єр-міністра після закінчення президентського терміну.

У квітні 2018 року Нікол Пашинян, лідер опозиції та колишній журналіст, закликав до протестів проти призначення Саргсяна на пост прем'єр-міністра. Перші акції протесту розпочалися 13 квітня і швидко набрали обертів, залучаючи тисячі людей по всій країні. Протестувальники вимагали відставки Саргсяна та проведення чесних виборів.

Протести проходили мирно і набули широкої підтримки серед населення. Люди виходили на вулиці з плакатами і гаслами, закликаючи до змін. Пашинян став символом цих протестів, виступаючи на мітингах і закликаючи до ненасильницьких і мирних акцій протесту.

У відповідь на зростання протестів Саргсян спробував придушити їх силою, але це лише підсилило опозицію. Врешті-решт, 23 квітня 2018 року Саргсян подав у відставку під тиском масових акцій протесту.

Після відставки Саргсяна новий уряд під керівництвом Ніколи Пашиняна взяв курс на демократизацію та боротьбу з корупцією. Оксамитова

революція тоді стала символом сподівань вірменського народу на зміни, а також продемонструвала силу громадянського суспільства.

Вже через 2 роки, відбулася війна 2020-го, яка тривала 44 дні між Вірменією та Азербайджаном через Нагірний Карабах, і стала для Вірменії великою кризою та трагедією. Незважаючи на спроби захистити свою територію, Вірменія зазнала значних втрат та зміни геополітичного простору Південного Кавказу. Війна завершилася припиненням вогню за посередництва Росії на користь Азербайджану. І такий результат залишив дуже серйозні політичні та соціальні наслідки - гуманітарної кризи, яка призвела до переміщення тисяч людей та спричинила масові руйнування. Прем'єр-міністр Нікол Пашинян, якого раніше вважали лідером-реформатором після «Оксамитової революції» у Вірменії 2018-го, зіткнувся з тотальним провалом його громадської підтримки через те, що вважалось неправильним вирішенням конфлікту. Щоб розуміти наскільки, то ще в липні 2020-го року два соціопитування оцінили рейтинг підтримки Пашиняна у 85% (MPG) та 84% (IRI) - це було незважаючи на тяжке становище в країні з Covid-19. А вже через три дні після закінчення війни соціопитування показало рівень підтримки прем'єра "нижче 30%».

Наприкінці 2022 року Азербайджан розпочав блокаду Нагірного Карабаху, перекривши Лачинський коридор — єдину транспортну дорогу, що зв'язує регіон з Вірменією, і ігноруючи накази міжнародного суду щодо розблокування. 9 місяців 120 тис етнічних вірмен, залишались там у стані нерозуміння свого майбутнього існування та голоду. Були зафіксовані випадки смертей. У вересні 2023 року, Азербайджан розпочав бойові дії проти Нагірно Карабаської Республіки, за результатом, увесь контроль перейшов до їхньої влади. За цей час миротворці не виявили жодного порушення, натомість допомагали азербайджанській армії займатися етнічними чистками на

території, надававши точні координати розташування техніки вірменської сторони. Після усіх дій, нещодавно обраний голова Арцаху підписав указ про припинення існування регіону з січня 2024 року. І що спасало и продовжує тримати ще при владі Пашиняна, який навіть втративши популярність, все ще має більше прихильників, ніж мають його ті, що влаштовують вуличні протести і зараз, це представники опозиції, яких називають просто "колишніми" - представники колишньої влади. На думку вірмен, країна продовжує рухатись в неправильному напрямку, хоча при цьому відбувається економічне зростання.

Очевидно, що в даному випадку, люди як пріоритет знову обирають зовнішньополітичну ситуацію. Економічна ситуація не зуміла переламати це загальне негативне сприйняття політики. Демократизація та електоральні настрої стоять на місці, коли питання безпеки під великим знаком питання.

2.2. Демократичні трансформації у Грузії

Грузія була однією з держав колишнього Радянського Союзу, яка першою стала на шлях демократизації. Проте сучасна політична історія перетворилася на важке випробування для грузинської нації. Виборча система Грузії зазнала значних змін від часу здобуття незалежності у 1991 році, адаптуючись до політичної реальності країни, яка прагнула знайти баланс. Більшість країн у перші роки незалежності вибудовувала багатопартійну систему, у тому числі і Грузія, а потім перейшла з одновалентної багатопартійної до двовалентної партійної системи з домінуючою партією.

Грузія, як і інші пострадянські республіки, спершу експериментувала з різними моделями. В 90-ті роки, після проголошення незалежності, країна пережила нестабільний період, який позначився як громадянською війною, так і військовими переворотами. Це, звісно, обмежувало розвиток стабільної

виборчої системи та демократичних процесів. У цей період мажоритарна система використовувалась для обрання частини парламенту, і дозволяла контролювати регіони і зберігати лояльність регіональних еліт, проте цей підхід ніяк не сприяв плюралізму. Формально Шеварднадзе — колишній генсек партії та міністра закордонних справ Радянського Союзу, був головою парламенту з 1992 року й став президентом у 1995 році. У цей час він почав створювати одноосібну піраміду влади, верховним патроном якої був сам. Вже на посаді голови парламенту Шеварднадзе розпочав «процес перетворення своєї формальної влади на неформальну. Однак Шеварднадзе домогся лише авторитарного прориву, а не авторитарної консолідації. Тобто громадянське суспільство залишалося дуже активним за його правління, з відносно сильною автономією медійників, підприємців і громадян. Це зробило можливою Революцію троянд 2003 року, яка спалахнула після оголошення про перемогу Шеварднадзе на виборах, хоч голоси ще не встигли належним чином підрахувати. Через два дні після того, як у Тбілісі почалися масштабні протести, що ставили під сумнів легітимність влади, лідер опозиції Міхеїл Саакашвілі та його прихильники штурмували будівлю парламенту. Шеварднадзе був евакуйований і невдовзі подав у відставку, виїхавши з країни до Москви. Саакашвілі переміг на повторних виборах 2004 року, отримавши 96% голосів. (Мадяр Балінт, Мадловіч Балінт, 2023: 233)

Після Революції троянд 2003 року, яка призвела до відставки Едуарда Шеварднадзе та приходу до влади Міхеїла Саакашвілі, система змінилася, щоб підтримати масштабні реформи та модернізацію країни. Було запроваджено гібридну систему, де частина парламенту обиралася за пропорційною системою, а частина — за мажоритарною. Пропорційна складова сприяла представленню партій, а мажоритарна зберігала зв'язок із конкретними регіонами, де вплив регіональних лідерів залишався важливим. І хоча

патроналізм не зник після революції, уряд Саакашвілі здійснив спробу антипатрональної трансформації, яка вона зменшила систему влади-власності, усунувши силовий компонент. Проте разом із цим антипатрональна трансформація не була поєднана з демократичними перетвореннями, тому спричинила послідовний рух до консервативної автократії.

Реформи не призвели до такого потрібного чіткого розподілу виконавчої та судової влади, що є ключовим компонентом верховенства права—головного чинника демократії загалом. (Мадяр Балінт, Мадловіч Балінт, 2023: 233)

Але чому відбувся програш Саакашвілі, якщо після його приходу до влади країна почала жити іншим, демократично направленим життям? Програш Міхеїла Саакашвілі на парламентських виборах у Грузії 2012 року був комплексним результатом, сформованим поєднанням політичних, економічних і соціологічних факторів.

Основні фактори, що призвели до цього у 5-ти пунктах:

1. Громадське невдоволення

З часом уряд Саакашвілі стикався з дедалі більшою критикою за авторитарні тенденції. Масові протести спалахнули в 2007 і 2009 роках проти жорстокості поліції та урядових репресій, що, звісно, значно підірвало його імідж. Жорстокий розгін протестів у 2007 році був особливо згубним, і врешті призвів до сприйняття уряду як дедалі більшого відриву від своїх громадян. (Caroline Renuart, 2012)

2. Економічні проблеми.

Незважаючи на початкові економічні реформи, і подальше позитивне зростання його становища до 2012 року, потім економіка зіткнулася зі стагнацією та зростанням безробіття. Також ця криза виникла із-за різького спаду товарообороту з Росією. Коли економічне становище в країні важке,

люди голосують проти влади. Так відбувається у всьому світі — Грузія не стала виключенням.

3. Скандали, порушення прав людини.

Скандал із в'язницею Глдані у вересні 2012 року, який виявив систематичні зловживання в пенітенціарній системі Грузії, став поворотним моментом. Витік відео, на якому показано тортури та жорстоке поводження, викликав широке обурення та заклики притягнути до відповідальності, що ще більше послабило підтримку адміністрації Саакашвілі

4. Ефективна опозиція.

Опозиційна коаліція «Грузинська мрія» дуже влучно скористалася суспільним

невдоволенням, у тому числі через попередній пункт. Вони представили єдиний фронт, який обіцяв реформи та повернення до демократичних принципів. Кампанія Іванішвілі фактично представила вибори як вибір між продовженням авторитаризму за Саакашвілі або поверненням до демократії. Його кампанія була чітко вистроїна. Вважали, що громадяни не побоюються, що Іванішвілі йде в політику задля особистого збагачення, бо його статки перевищують річний бюджет Грузії.

5. Зміна настроїв виборців.

У цю категорію можна віднести деяку втому від Саакашвілі. Як у прямому значенні, що у влади він був близька 10 років, так і втому від його антиросійської риторики, мовляв, що вся опозиція є частиною Кремлівського плану. Чомусь на грузинів це більше не спрацьовувало. Соціологічні дані свідчать про дуже різку зміну настроїв виборців напередодні виборів (див. табл.1).

Отож, конкурентний авторитарний режим Саакашвілі врешті-решт переміг сам Іванішвілі у 2012 році, повернувши країну до патронального

статусу. "Грузинська мрія" - проросійська політична партія Грузії, заснована у 2012-му російським олігархом грузинського походження Бідзіною Іванішвілі. Він - мільярдер, найбагатша людина в Грузії, заробив свої статки під час російської приватизації.

Партія "Грузинська мрія" перемогла на парламентських виборах 2012 року з підтримкою 55% виборців. "Єдиний національний рух" президента Міхеїла

Саакашвілі отримав 40% голосів. З того часу вся влада перебуває в руках партії. На початку своєї діяльності "Грузинська мрія" не була радикально налаштована проти Заходу, держава формально інтегрувалася до Європейського Союзу. Так, у 2014 році Грузія підписала Угоду про асоціацію з ЄС (набула чинності 2016 року). Через три роки для громадян Грузії запровадили безвізовий режим поїздок до ЄС. Того ж року інтеграція з ЄС і НАТО була записана в конституції як мета державних інститутів.

Політика "Грузинської мрії" багато в чому пов'язана з особистою позицією її засновника Бідзіни Іванішвілі. З 2012 року «Грузинська мрія» утримувала владу, часто використовуючи можливості змішаної системи.

У системі, що функціонувала до 2024 року, половина місць розподілялася пропорційно, а решта мандатів — через мажоритарні округи. Це створювало основу для тривалого домінування партії, яка могла забезпечити перемогу у мажоритарних округах завдяки популярності на місцях і адміністративному ресурсу. Частина міжнародних спостерігачів та грузинських аналітиків вказували на значні недоліки цієї моделі, які могли негативно впливати на якість демократії в країні

Коли ми дивимося на шлях Грузії до побудови демократичної держави, є кілька ключових моментів, про які слід пам'ятати. По-перше, рух до демократії — це непростий шлях, і він не завжди закінчується стабільним

демократичним урядом. Політична трансформація Грузії справді це демонструє. Країни, які намагаються розвиватися демократичним шляхом, часто стикаються з фазою нестабільності та ризиком повернутися до авторитаризму, а також зазвичай мають справу з економічними проблемами на цьому шляху. Незважаючи на те, що деякий час Грузію вважали провідним прикладом демократизації в пострадянському регіоні, її політичний шлях не був і не є ідеальним. Важко точно визначити та описати те, що там зараз відбувається. Країні дійсно потрібно вирішити деякі територіальні та міжнародні проблеми, щоб зупинити будь-які антидемократичні тенденції. Тим не менш, протягом свого незалежного перебування Грузія зуміла перейти від авторитаризму до певної форми демократії, навіть якщо вона ще не повністю консолідована та явна. (Дунаєва Л. М., 2021)

2.3. Порівняльний аналіз трансформацій Вірменії та Грузії

Політичні трансформації у Вірменії та Грузії є цікавим і багатогарним процесом, який охоплює понад три десятиліття, починаючи з розпаду Радянського Союзу. Незважаючи на схожість історичних умов, обидві країни продемонстрували різні шляхи демократизації.

В Грузії та Вірменії, головною причиною затримки демократизаційних процесів стали конфлікти, пов'язані зі становленням національної державності: в Грузії — державний переворот 1992 р. та втрата контролю над Абхазією та Південною Осетією; у Вірменії - Карабаська війна та фактичний переворот 1998 р. (Брусиловська О. І. ,2013: 113)

Грузія — це приклад країни, де демократичні зміни відбулися набагато раніше, у порівнянні з Вірменією, завдяки сильним суспільним рухам.

Ключовим моментом, звісно, стала "Революція троянд" у 2003 році, коли масові протести змусили президента Шеварднадзе піти у відставку. До влади

прийшов молодий реформатор Михайло Саакашвілі, який, маючи енергію та підтримку Заходу, зосередився на побудові нового курсу. Під його керівництвом, адміністрація провела масштабні антикорупційні реформи, спрямовані на створення прозорішої державної системи. Однак згодом, попри ці зміни, стиль правління Саакашвілі поступово набирал авторитарних рис, його політика вже була не такою цікавою і виглядала суперечливо. У Грузії утвердилися деякі демократичні інститути, але громадські настрої не раз доводили, що демократичний процес все ще дуже крихкий.

Вірменія, своєю чергою, пережила інший шлях. Після здобуття незалежності країна все ще була занурена в проблеми пов'язані з війною з Азербайджаном за Арцах.

Політичні лідери, Роберт Кочарян та Серж Саргсян, тривалий час залишалися при владі, тому країна зазнавала значних авторитарних впливів і ніякі реформи не могли показати реальні зміни. Лише після «Оксамитової революції» 2018 року Вірменія змогла перегорнути сторінку авторитаризму: до влади прийшов Нікол Пашинян, який поставив собі за мету демократичні реформи та антикорупційні заходи. Він навіть зміг відправити за ґрати Кочаряна, — як головного винуватця повалення конституційного ладу та причину багатьох різнопланових криз в країні. Однак цей процес виявився дуже складним, тому що Вірменія продовжувала боротися з новими проблемами та загостреннями на фронті.

Вибори в обох країнах були важливим каталізатором демократичних змін, але характер цих процесів значно відрізнявся. У Грузії після Революції троянд було здійснено серйозні кроки для вдосконалення виборчої системи. Вибори стали більш прозорими, бо з'явилися умови для розвитку багатопартійності. За правління Саакашвілі виборча система була реформована в напрямку пропорційного представництва, що, в свою чергу,

дало можливість опозиційним партіям брати активнішу участь у політичному житті країни. Проте після зміни влади в 2012 році, коли до парламенту прийшла партія «Грузинська мрія», політичний клімат почав змінюватися. Попри демократичні реформи, нова правляча партія часто використовувала адміністративні ресурси для збереження своєї переваги, які підривали довіру громадськості до системи.

Вірменія ж, протягом тривалого часу залишалася змішана система, яка діяла у країні, й забезпечувала домінування провладних сил, а виборчі кампанії супроводжувалися звинуваченнями в корупції та маніпуляціях. Проте у 2018 новий уряд Пашиняна ініціював нову реформу виборчої системи.

Наприклад, у Грузії введення змішаної системи у 2003 році було відповіддю на соціально-політичні зміни, що відбулися після "Революції троянд". Це дало можливість інтегрувати нові політичні сили у владні структури та знизити напруженість між різними політичними угрупованнями. Вірменія, зі свого боку, періодично змінювала співвідношення мажоритарних і пропорційних складових у своїй виборчій системі в залежності від політичної ситуації, що також дозволяло зменшити конфліктність у політичному середовищі.

Окремим важливим моментом у політичному розвитку обох країн став перехід до парламентського правління.

Грузія у 2017 році офіційно перейшла до парламентської системи, обмеживши повноваження президента. Це рішення було продиктоване прагненням зменшити ризик концентрації влади в одних руках і забезпечити стабільнішу політичну систему. З тих пір більшість рішень приймає парламент, що посилює підзвітність влади перед суспільством.

У Вірменії схожий перехід відбувся в 2015 році. Цей крок був ініційований тодішнім президентом Саргсяном, однак він мав свої приховані

мотиви — план залишитися при владі як прем'єр-міністр після закінчення президентського терміну. Це викликало серйозне незадоволення у суспільстві, і спроба реалізувати цей план призвела до масових протестів та відставки Саргсяна у 2018 році.

До сих пір обидві країни знаходяться в складному геополітичному середовищі, що впливає на їхній нерівномірний курс розвитку.

Грузія раніше стала орієнтуватися на Захід й активно працюючи над інтеграцією з Європейським Союзом та НАТО. Такий вектор сприяв реформам, однак створив напруження у відносинах з Росією. Конфлікти в Абхазії та Південній Осетії також посилили цей розрив, що призвело до того, що Грузія віддалилася від РФ і ще сильніше зблизилася з ЄС та США.

Вірменія, своєю чергою, змушена і досі шукає певний баланс між Західним світом і Росією, яка є її стратегічним союзником і головним гарантом безпеки. Така залежність значною мірою обмежує її можливості на шляху до демократії та реформ, оскільки політичні рішення часто продиктовані вимогами безпеки. Після

«Оксамитової революції», почала активніше співпрацювати із Заходом, особливо у питаннях боротьби з корупцією та розвитку демократичних інститутів. Проте через війни в наступних роках мала знов сідати за стіл переговорів при посередництві РФ задля безпеки у регіоні.

Також можна зазначити, що політична активність в цих країнах та готовність громадян захищати свої політичні права мають величезне значення для стабільності демократії, визначаючи політичну відповідальність. Приклади Грузії та Вірменії підтверджують важливість цього аспекту, але вони також демонструють, що масова пряма участь не є достатньою для формування стійкої демократії. Політична культура цих країн характеризується тенденцією до прояву політичної конфронтації у вигляді

вуличних протестів. Події, супроводжувані мітингами, такі як «Революція троянд» у Грузії або «Оксамитова революція» у Вірменії, сприймаються як ключові моменти в історії цих країн як учасниками, так і спостерігачами. Ці знакові моменти затінюють інші масові виступи, які або взагалі не мали жодного впливу, або навіть сприяли зміцненню авторитарних режимів. Насправді, мітинги потребують певних інституційних структур для формулювання вимог протестувальників і реалізації їх у конкретні політичні дії. Проте навіть якщо опозиційні партії та впливові політичні лідери готові очолити протести, стабільні авторитарні режими зазвичай мають ресурси для придушення виступів. Таким чином, успіх політичної мобілізації залежить від багатьох чинників. Більш того, навіть успішна революція під демократичними гаслами не завжди призводить до стабільної демократії. Демократичний пафос революцій та риторика їхніх лідерів часто не відповідають реальному розвитку політичних систем; падіння одного авторитарного режиму може стати початком іншого.

Досвід Вірменії та Грузії яскраво демонструє, що побудова демократичної держави — це непростий шлях, який вимагає не лише реформ, а й готовності громадян відстоювати свої права. Грузія довела, що навіть невеликі країни можуть впливати на свій політичний курс завдяки сильним реформаторам, але також показала, що демократичні досягнення можуть бути під загрозою через авторитарні тенденції. Вірменія, з іншого боку, через тривалі авторитарні етапи розвитку, рухається до демократії обережніше і поступово. Як виразився В.Саакян: «люди не думають про те, що їм потрібні ідеології; що їм потрібно, так це реальне поліпшення їхнього життя (...) досі ці люди бачили декларації демократії, але мало що з її переваг». (Sahakyan V., Atanesyan, A. , 2006: 354)

Другий розділ демонструє, наскільки складним й неоднозначним може бути цей перехід у пострадянському регіоні.

Вірменія постає як приклад політичної системи, що довго балансувала між формальною багатопартійністю та фактичною авторитарною стабільністю. Тут демократизація постійно наштовхувалась на перепони: з одного боку — зовнішня загроза (війна у Карабасі), з іншого — домінування старих еліт, корупція, залежність від Росії. Політичні еліти були зацікавлені не в реформуванні, а у збереженні контролю. Саме тому навіть багатопартійна система не перетворилася на реальний політичний плюралізм. Протестна мобілізація 2018 року (Оksamитова революція) дала надію, але війна 2020 року знову змінила акценти: люди стали обирати безпеку замість демократії, а уряд втратив довіру — незважаючи на економічне зростання.

Грузія — інша історія. Тут теж були авторитарні тенденції (Шеварднадзе, Саакашвілі), але на відміну від Вірменії — відбулися дві ключові речі: а) громадянське суспільство залишалося відносно активним, б) Захід грав потужну роль у підтримці реформ. Грузинський кейс демонструє, що навіть після помилок і політичних поразок, система здатна зберігати конкуренцію і потенціал для змін. Водночас, і тут не все ідеально — після 2012 року політична поляризація, домінування «Грузинської мрії», проблеми з прозорістю судочинства — усе це свідчить про крихкість досягнень.

РОЗДІЛ 3. ЗОВНІШНІЙ ВПЛИВ НА ПОЛІТИКУ ВІРМЕНІЇ ТА ГРУЗІЇ

3.1 Вплив зовнішніх акторів на демократичні трансформації у Вірменії

Вірменія проголосила незалежність у 1991 році в умовах конфлікту в Нагірному Карабасі. Цей затяжний етнополітичний конфлікт значною мірою визначив зовнішньополітичні пріоритети країни: безпека переважила демократію. Через війну та блокаду з боку Азербайджану й Туреччини Вірменія опинилася в економічній ізоляції і фактично стала залежною від підтримки Російської Федерації – історичного союзника та гаранта безпеки. Така залежність вплинула на темпи і характер демократизації: країна тривалий час залишалась напівконсолідованим режимом, де елементи демократії співіснували з олігархічною економікою та впливом проросійських еліт. Як відзначає Freedom House, навіть після певних реформ Вірменія донедавна належала до «гібридних режимів», хоча й була відносно вільнішою за більшість пострадянських республік. (Freedom House. Nations in Transit 2024: Armenia Country Report)

Вплив Росії - величезний. Російська Федерація – ключовий зовнішній актор для Вірменії від початку 1990-х. Військовий аспект: Вірменія є членом Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ) під егідою РФ, на її території розміщена 102-га російська військова база в Гюмрі. Це забезпечило стримування Азербайджану, але й прив'язало Вірменію до орбіти Москви. Політичний аспект: Москва довго була гарантом статус-кво в самій Вірменії, підтримуючи лояльні уряди. Колишні президенти (Роберт Кочарян, Серж Саргсян) тісно кооперували з Кремлем. Критичним моментом став 2013 рік, коли Вірменія після років переговорів готувалась підписати Угоду про асоціацію з ЄС, але під потужним тиском Росії різко змінила курс. (Ananicz S. Armenia turns away from the EU // OSW (Centre for Eastern Studies) Analyses,

2013) Президент Серж Саргсян у вересні 2013 оголосив про вступ до Євразійського митного союзу (замість асоціації з ЄС), пояснивши це необхідністю економічної інтеграції з країнами, з якими є військовий союз (ОДКБ). Фактично, Москва поставила Єреван перед вибором “або... або”, використавши залежність Вірменії у сфері безпеки. Це рішення стало серйозним ударом по євроінтеграційних прагненнях країни: процес зближення з ЄС було де-факто припинено. Кремль продемонстрував здатність блокувати демократичну транзитологію в пострадянській державі, якщо вона суперечить його інтересам.

Економічний вплив: Росія контролює значну частку енергетичного сектору Вірменії (зокрема, «Газпром-Вірменія» постачає газ), володіє електромережами, залізницею. Трудова міграція в РФ є важливим джерелом доходів багатьох вірменських сімей. Така економічна інтеграція давала Москві додаткові важелі: наприклад, маніпуляції цінами на газ чи митними режимами могли впливати на рішення Єревана. Інформаційно-культурний вплив: російські медіа домінували в інформаційному просторі Вірменії, формуючи суспільну думку, часто скептичну до Заходу. Православна церква менш впливова (вірмени переважно віряни Вірменської апостольської церкви), але радянська спадщина і російська мова як *lingua franca* підтримували «м'яку силу» РФ.

У 2018 році сталася несподівана Оксамитова революція в Вірменії – масові мирні протести змусили піти у відставку проросійського багаторічного лідера Сержа Саргсяна. Новий уряд на чолі з реформатором Ніколом Пашиняном заявив про курс на демократизацію, боротьбу з корупцією та відкритість. Цікаво, що ця демократична трансформація відбулася “знизу”, майже без прямого західного втручання, і при цьому – без конфронтації з Москвою. (Ohanyan A., Stronski P. What do protests in Georgia and Armenia tell

us about democracy? // Al Jazeera, 2021) Як відзначають дослідники, Вірменія здійснила «do-it-yourself» демократизацію навіть перебуваючи в зоні безпекового впливу Росії. Революція 2018 року проходила у рамках конституційного поля, не ліквідувала старі державні інституції (на відміну від грузинської Революції Роз 2003 року), однак змінила політичні еліти. Москва обережно прийняла зміну влади (не втручаючись відкрито), розраховуючи зберегти свій вплив через інституційні важелі (ОДКБ, економіка). В наступні роки відносини Єревану і Москви залишались партнерськими, але більш прагматичними.

Поразка Вірменії у Другій карабаській війні (осінь 2020) стала вододілом у зовнішніх впливах. Росія хоч і виступила посередником угоди про перемир'я, розмістивши миротворців в Карабасі, але імідж “захисника” похитнувся – адже союзник не прийшов на допомогу повною мірою. Натомість Туреччина відкрито підтримала Азербайджан, посиливши свою роль в регіоні. Вірменія опинилась перед дилемою: традиційний гарант безпеки (Росія) виявився ненадійним, тож треба шукати нові підходи. У 2022–2023 рр. намітився поворот Вірменії на Захід. (De Waal T. Armenia Navigates a Path Away From Russia, 2024) Відносини між Єреваном і Москвою суттєво охололи: вірменська громадськість різко втратила довіру до РФ, а уряд Пашиняна став відкрито говорити про зменшення залежності від Росії. Арешт у Вірменії проросійського блогера, вихід країни з угоди СНД про навчання, відмова приймати певні російські військові ініціативи – все це символічні кроки, що демонструють поступовий розрив з “опікою” Москви. Російські посадовці нервово відреагували: зокрема, заступник міністра закордонних справ Михайло Галузін звинуватив Захід у “маніпуляції Вірменією” і заявив: «Ніякий Захід нас не замінить». (De Waal T. Armenia Navigates a Path Away

From Russia, 2024) Такі заяви – ознака того, що Кремль усвідомлює: вплив РФ на Вірменію вже не гарантований.

На відміну від Грузії, Захід був менш активно залучений у внутрішню політику Вірменії протягом 1990-х – 2000-х років. США підтримували Вірменію через програми USAID, фінансували розвиток громадянського суспільства, але водночас через сильне вірменське лобі в Конгресі діяла §907 поправка (1992–2001) що обмежувала пряму допомогу Вірменії (як тиск, пов'язаний із конфліктом в Карабасі). У 2006 р. Вірменія отримала компакт допомоги від Корпорації «Виклики тисячоліття» (МСС) – \$235 млн на інфраструктуру, але друга фаза була заморожена через погіршення демократії після подій 2008 року (розгін протестів). ЄС до 2013 р. вів з Вірменією перемовини про асоціацію, впроваджувались реформи для адаптації законодавства до європейських стандартів. Після відмови від асоціації 2013, ЄС запропонував компроміс – меншу за обсягом Угоду про всеосяжне та розширене партнерство (СЕРП), яку підписали в 2017 р. Вона не суперечить членству Вірменії в Євразійському економічному союзі, але дає рамки для реформ. Після 2018 року Захід активізував підтримку: зокрема, ЄС виділив фінансування на судову реформу, боротьбу з корупцією, розпочав моніторингову місію на вірмено-азербайджанському кордоні (2023) – безпрецедентний крок, що свідчить про зростання ролі Євросоюзу як гаранта стабільності в регіоні.

США також наростили контакти: у 2023 встановлено стратегічний діалог США–Вірменія. Вашингтон високо оцінив демократичний прогрес Вірменії після 2018 р. Як свідчать звіти Freedom House, Вірменія протягом 2018–2021 демонструвала покращення показників демократії, досягнувши найвищого рівня свободи в регіоні Південного Кавказу. (Freedom House. Nations in Transit 2024: Armenia Country Report) У 2024 р. Вірменія отримала

оцінку 3,07/7 балів у рейтингу Nations in Transit (трохи нижче попереднього року, але все ще вище за Грузію з її 3,04). (Freedom House. Nations in Transit 2024: Armenia Country Report) Попри виклики, вона лишається «частково вільною» країною і лідером демократичних перетворень серед своїх сусідів.

Туреччина – важливий регіональний гравець, чий вплив на Вірменію був історично негативним, але останнім часом відкриває і нові можливості. Після 1993 р. Анкара тримала кордон з Вірменією закритим (на знак солідарності з Баку), що ізолювало Вірменію від прямих торговельних шляхів на Захід. Водночас Туреччина підтримувала татаро-азербайджанську сторону дипломатично і військово, балансуючи вплив РФ в Закавказзі. Для вірменського суспільства турецький фактор був чутливим через історичну пам'ять (Геноцид 1915 р.) та підтримку ворогуючого Азербайджану.

Після 2020 р. Туреччина, зміцнивши позиції (участь у перемозі Азербайджану), несподівано проявила зацікавленість у нормалізації відносин з Вірменією. З початку 2022 р. за посередництва Заходу йде діалог Анкара–Єреван щодо відновлення дипвідносин і відкриття кордонів. Нормалізація з Туреччиною може принести Вірменії суттєві вигоди: відкриття кордону “проріже вікно” для торгівлі, зменшить економічну залежність від РФ, дасть альтернативні транспортні маршрути. Більш того, якщо вдасться стабілізувати відносини з Туреччиною, це може полегшити і мирну угоду з Азербайджаном. Зрозуміло, Москва сприймає таке зближення насторожено, адже втрачає монополію впливу на Єреван. Проте Захід, зокрема США та ЄС, підтримують цей процес як частину бачення сталого миру в регіоні. Таким чином, турецький чинник еволюціонував: з блокуючого – до потенційно трансформаційного, що може розширити для Вірменії простір для самостійної політики та демократичного розвитку.

Приклади впливу зовнішніх чинників на демократичні зміни у Вірменії.

- **Позитивний приклад:** Оксамитова революція 2018 р. хоч і була в першу чергу внутрішнім явищем, але відбулася під впливом загальносвітових демократичних тенденцій (прагнення громадян до «європейських» стандартів прозорості, справедливості). Відсутність протидії з боку Росії тоді можна пояснити міжнародним контекстом: у Москві не бажали штовхати Вірменію повністю на Захід силовим втручанням, а Захід (США, ЄС) виступив із заявами підтримки народного волевиявлення. Відтак зовнішній фон сприяв мирному транзиту влади.

- **Негативний приклад:** Відмова від асоціації з ЄС у 2013 р. – яскравий випадок, коли зовнішній тиск авторитарної сили (Росії) загальмував проєвропейську трансформацію. Це рішення фактично законсервувало на кілька років олігархічно-клієнтельний режим, віддаливши демократичні зміни.

- **Контраверсійний приклад:** Участь Вірменії в Євразійському економічному союзі (2015) мала подвійний ефект. З одного боку, вона поглибила економічну інтеграцію з авторитарними союзниками (РФ, Білорусь, Казахстан), де вимоги до демократії відсутні. З іншого боку, Єреван намагався зберегти баланс – продовжив діалог з ЄС, а після 2018 р. показав, що внутрішні реформи можливі і в цих рамках. Це створило унікальний кейс: Вірменія – єдина країна ОДКБ/ЄАЕС з істотним прогресом демократії. Вплив Росії не зник, але зростаюча взаємодія із Заходом (в межах нових ініціатив партнерства) уможливила цей прогрес.

Таким чином, зовнішні чинники у Вірменії відігравали стримувально-підтримуючу роль: довгий час переважав стримувальний вплив (Росія), але останніми роками підтримуючий вплив Заходу та нові регіональні реалії (роль

Туреччини) відкрили для країни перспективи поглиблення демократії. Вірменський випадок показує, що навіть у несприятливому геополітичному оточенні можлива демократична трансформація, якщо внутрішня консолідація достатня і якщо зовнішні обставини хоча б частково це дозволяють.

3.2 Вплив зовнішніх акторів на демократичні трансформації у Грузії

Грузія, на відміну від Вірменії, від початку 1990-х зайняла виразно прозахідну позицію. Перший президент Звіад Гамсахурдія сповідував радикальний націоналізм, що призвело до внутрішньої дестабілізації і громадянської війни; його наступник Едуард Шеварднадзе (колишній радянський міністр закордонних справ) орієнтувався на побудову державності та поступове зближення із Заходом. Уже в 1990-ті Грузія приєдналась до Ради Європи, заявила про намір вступити до НАТО, тісно співпрацювала зі США (американські військові радники були в Міноборони Грузії). Одночасно, Грузія зіштовхнулась із прямою агресією з боку Росії у формі підтримки сепаратистів в Абхазії та Південній Осетії. Тож з самого початку незалежності постало питання: демократія і Захід чи авторитарна «стабільність» з Росією? Грузинське суспільство здебільшого обрало перше, але ціною затяжного конфлікту з Москвою.

На рубежі століть режим Шеварднадзе загруз у корупції, економіка занепадала. Захід (США, ЄС) тиснув на проведення чесних виборів. Масові фальсифікації парламентських виборів 2003 р. стали тригером протестів, відомих як Революція Троянд. Молоді опозиційні лідери Міхеїл Саакашвілі, Ніно Бурджанадзе, Зураб Жванія, заручившись явною симпатією Заходу, змусили президента піти у відставку. Ця “кольорова революція” отримала значну моральну та експертну підтримку з боку західних фондів (фондації

Сороса, National Endowment for Democracy тощо допомагали навчати молодих активістів, забезпечували спостерігачів). Росія в цей період була ослаблена і не змогла перешкодити зміні влади. Наслідок: Грузія стала своєрідним «пілотним проектом» демократизації для регіону – нова влада взяла курс на радикальні реформи за західними зразками. Саакашвілі швидко реформував поліцію, податкову, залучив іноземних радників у уряд. (Дунаєва Л. М., ПОЛІТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ГРУЗІЇ У ПОСТЫПОЛЯРНИЙ ПЕРІОД, 2021) США та ЄС значно збільшили фінансову допомогу. Грузія отримала статус лідеру Східного партнерства, підписала у 2014 р. Угоду про асоціацію з ЄС та угоду про вільну торгівлю, а у 2017 – запровадила безвізовий режим з ЄС. НАТО також пообіцяло Грузії майбутнє членство (Бухарестський саміт 2008, декларація підтримки) і відкрило спільний навчальний центр під Тбілісі. Така масштабна інтеграція з Заходом однозначно сприяла демократичним інститутам: зміцнилась виборча система, зросла прозорість управління, з'явилися нові ЗМІ. За Freedom House, у 2008 р. Грузія була близька до статусу «частково вільної» з тенденцією покращення.

Проте західний вплив мав і зворотний бік. Як відзначає політолог А. Оганян, значна західна підтримка стабілізувала грузинську демократію, але парадоксально – частково захистила нових лідерів від необхідності домовлятися з опозицією, що послабило внутрішню політичну культуру компромісу. Саакашвілі сконцентрував владу і до 2007 сам став схильним до авторитарних кроків (розгін маніфестацій, контроль ЗМІ). Захід продовжував підтримувати його як реформатора, закриваючи очі на певні відхилення, що підірвало довіру опозиції. (Chatham House event: Political crises in Armenia and Georgia: Growing pains or democracies in decline?, 2021) Отже, «геополітизована демократична трансформація» у Грузії привела до швидких змін, але не

гарантувала стійкого інституційного балансу. (Chatham House event: Political crises in Armenia and Georgia: Growing pains or democracies in decline?, 2021)

Москва розглядала демократичну, проамериканську Грузію як загрозу своїм інтересам. Російська влада застосувала кілька рівнів тиску:

- *Економічний* – у 2006 РФ запровадила ембарго на грузинські вина та мінеральну воду, депортувала грузинських мігрантів; це мало покарати Тбілісі за його курс.
- *Політичний* – прискорила інтеграцію невизнаних Абхазії та Півд.Осетії (роздача паспортів РФ), провокувала інциденти на кордоні.
- *Військовий* – у серпні 2008 скористалася ескалацією довкола Південної Осетії, ввівши війська і розгромивши грузинську армію за п'ять днів. Російсько-грузинська війна 2008 р. стала кульмінацією конфлікту зовнішніх курсів: Росія показала, що для недопущення вступу Грузії в НАТО вона готова до прямої агресії. Західна реакція була стриманою – окрім дипломатичного засудження, НАТО не втрутилося, а ЄС лише посередникував перемир'я. Після війни Москва визнала «незалежність» Абхазії і Півд.Осетії, розмістивши там бази, закріпивши свій вплив та фактично відірвавши ці території від Грузії. Це ослабило Грузію територіально і продемонструвало лімітованість західних гарантій.

Втім, і цей драматичний зовнішній вплив мав двоїстий ефект. З одного боку, війна 2008 консолідувала грузинське суспільство довкола ідеї незалежності від РФ та європейського майбутнього. Євросоюз у відповідь на агресію прискорив переговори про асоціацію, а США надали фінансову допомогу для відбудови. Грузія ще активніше стукала у двері Європи. (Anapicz S. Armenia turns away from the EU // OSW (Centre for Eastern Studies) Analyses, 2013) З іншого боку, поствоєнний синдром породив надзвичайний стан мислення: будь-яка внутрішня незгода трактувалась владою як “проросійська

змова”. Це частково легітимізувало авторитарні методи Саакашвілі. У 2012 році Захід підтримав вже мирну зміну влади – коли олігарх Бідзіна Іванішвілі зі своєю партією «Грузинська мрія» виграв вибори, США та ЄС привітали перший в історії Грузії демократичний транзит влади від однієї партії до іншої.

Після 2012 р. Грузія формально продовжила євроінтеграційний курс: підписано асоціацію з ЄС, виконується План дій з НАТО, діють західні програми розвитку. (Дунаєва Л. М., ПОЛІТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ГРУЗІЇ У ПОСТЫПОЛЯРНИЙ ПЕРІОД, 2021) Однак політика стала суперечливою. Новий неформальний лідер Іванішвілі – мільярдер, що заробив статки в РФ – почав обережно налагоджувати економічні зв’язки з Росією. Відновлено торгівлю вином, туристичні потоки. Водночас уряд декларував, що це не змінює стратегічної мети вступу в ЄС/НАТО. Така двовекторність згодом переросла в демократичний відкат. Критики зазначають, що за останні роки правляча партія підіграє російським інтересам: пригальмувала реформи, переслідує опозиціонерів, контролює судову систему. Кульмінацією стала криза 2023–2024: уряд просував закон про “іноагентів” за зразком російського (що обмежує громадянське суспільство), вступив у конфлікт з президенткою Саломе Зурабішвілі (проєвропейським моральним авторитетом), а парламентські вибори жовтня 2024 відбулися із численними порушеннями та обвинуваченнями у фальсифікації. (Sabanadze N. As the ruling party claims victory in Georgia’s disputed election, Western condemnation is no longer enough // Chatham House – Expert Comment, 2024)

Опозиція і громадськість сприйняли це як вибір між Європою і Росією: на виборах опозиційні партії об’єднались у проєвропейський фронт проти проросійської “Мрії”. Незважаючи на це, влада оголосила свою перемогу (54% місць), що спровокувало масові протести в Тбілісі та інших містах. (Sabanadze N. As the ruling party claims victory in Georgia’s disputed election, Western

condemnation is no longer enough // Chatham House – Expert Comment, 2024) Ситуація нагадує зачароване коло: після кожних виборів, спаплюжених адмінресурсом, люди виходять на вулиці, та зрештою одна еліта змінюється іншою, знову концентруючи владу. Зовнішній фактор у цій кризі – очікування кандидатського статусу в ЄС. 2022 року Єврокомісія відклала надання Грузії статусу кандидата, висунувши 12 умов (реформи судів, деолігархізація, тощо). У 2023 р. влада виконала лише частину вимог. Восени 2024, попри критику, Єврокомісія рекомендувала надати статус кандидата Грузії (щоб не втратити її геополітично), але остаточне рішення залежить від прогресу демократії. Отже, європейська умовність наразі працює як важіль: грузинське суспільство вимагає від влади “не ганьбити” країну перед ЄС і повернутись на шлях реформ.

Росія ж, навпаки, користується нестабільністю. За даними аналітиків, Москва посилює вплив у Грузії через економіку та ідеологію: частка російського експорту і грошей у грузинській економіці зросла після 2022 р. (потік росіян-емігрантів, капіталу), Росія апелює до спільності православ'я та традицій, підтримує через медіа антизахідні наративи. (Anjaparidze Z. Georgia Remains Target of Attempted Russian Influence // *Eurasia Daily Monitor* (Jamestown Foundation), 2025) Залежність від російського газу й ринку створює уразливість: Кремль може шантажувати відключеннями або ембарго. Наявність проросійських груп впливу (частина бізнес-еліти, деякі партії, церква) забезпечує сприятливий ґрунт для ерозії демократичних інститутів зсередини. У той же час, Захід поки обмежується заявами стурбованості. Експерти зазначають, що одних лише декларацій засудження недостатньо, коли грузинська влада відкочує демократію. Sabanadze N. As the ruling party claims victory in Georgia's disputed election, Western condemnation is no longer enough // Chatham House – Expert Comment, 2024) США навіть призупинили

пряму фінансову допомогу уряду Грузії у вересні 2023, вказавши на невиконання реформ та переслідування опозиції. (United States to Pause Assistance to Georgian Government Over Anti-Democratic Actions // *U.S. Embassy in Georgia.* , 2023) Це сигнал про застосування негативної умовності з боку Америки.

Для Грузії Туреччина є стратегічним партнером і сусідом, але її вплив менш політизований, ніж російський чи західний. Анкара однією з перших визнала незалежність Грузії і ніколи прямо не загрожувала її суверенітету. Навпаки, спільно з Азербайджаном було реалізовано важливі регіональні проекти: нафтопровід Баку–Тбілісі–Джейхан, газопровід Баку–Тбілісі–Ерзурум, транспортний коридор Карс–Тбілісі–Баку. Це дало Грузії економічні дивіденди та дещо зменшило енергетичну залежність Європи від РФ. Туреччина – найбільший торговельний партнер Грузії останніх років, значний інвестор. Військову допомогу Анкара надає в рамках співпраці НАТО. Культурно Туреччина впливає переважно на мусульманське населення Аджарії (регіон Грузії), але цей вплив урівноважений внутрішніми процесами. Загалом, Туреччину можна розглядати як фактор підтримки суверенітету Грузії: вона зацікавлена в сильній, стабільній, прозахідній Грузії як транзитній країні і буфері з Росією. Тож турецький вплив сприяв скоріше економічній стабільності, ніж підриву демократії. Водночас, якщо Захід дистанціюється, а Росія посилиться, Туреччина, ймовірно, теж коригуватиме свою політику, щоб захистити інтереси (напр. балансувати між Москвою і Тбілісі).

Приклади зовнішнього впливу на демократичні зміни в Грузії.

- **Успішний приклад:** Революція Роз 2003 р. – значною мірою успішний кейс зовнішньо стимульованої трансформації. Без політичної та фінансової підтримки Заходу опозиція могла б не вистояти, а реформи 2004–2006 рр. проводились за взірцями, рекомендованими західними

експертами. Результат – кількарічний період стрімкого прогресу (падіння корупції, зростання економіки, покращення рівня свободи медіа до певного моменту).

- **Суперечливий приклад:** Західний тиск після кризи 2007–2008 рр. Коли Саакашвілі застосував силу проти мітингувальників у 2007, США призупинили пряму допомогу на деякі програми, ЄС розкритикував обмеження ЗМІ. Це змусило владу провести дострокові вибори 2008 р. Але одночасно війна 2008 відволікла увагу і дозволила де-факто Саакашвілі залишитись при владі ще кілька років. Отже, зовнішній вплив був суперечливим: засудження порушень демократії нівелювалось геополітичною підтримкою проти РФ.

- **Негативний приклад:** Російська «м'яка сила» в 2010-х. Хоч прямої агресії після 2008 не було, але РФ активно фінансувала медіа (телеканал «Об'єктив», новинні сайти), партії («Альянс патріотів Грузії») та НУО, які поширювали антизахідні меседжі: мовляв, «ЄС нав'язує чужі цінності», «НАТО втягне Грузію у війну». Це сприяло поляризації суспільства і зростанню євроскепсису серед частини населення. Така ненасильницька, непряма дія підірвала консенсус щодо зовнішньополітичного курсу Грузії і стала одним з чинників нинішньої політичної кризи. Захід протидівав слабо – лише підтримкою медіаграмотності та викриттям фейків, що мало обмежений ефект.

У підсумку, Грузія – приклад країни, де зіткнулись два протилежні зовнішні курси: західний (демократичний) і російський (неоімперський). Перемінний успіх демократії тут багато в чому залежав від балансу цього протистояння. Поки Захід був сильно залучений (2003–2012), грузинська демократія зміцнювалась; коли західна увага послабла, а російські важелі – економічні й пропагандистські – посилились (після 2012), почався відкат.

Наразі країна на роздоріжжі: чи вдасться міжнародним демократіям втримати Грузію в своєму колі, чи вона остаточно дрейфуватиме в бік авторитарної орбіти Москви.

3.3 Порівняльний аналіз: Вірменія vs. Грузія під зовнішнім впливом

Спільні риси. Обидві країни належать до пострадянського простору й мають спільну спадщину – досвід радянського авторитарного управління, слабкі державні інститути на старті, етнополітичні конфлікти на початку 1990-х (що вимагали зовнішнього втручання). Як Вірменія, так і Грузія у 1990-х були частиною російської сфери впливу мимоволі: Росія виступала миротворцем і силою, що визначила заморожені конфлікти (Карабах, Абхазія, Півд. Осетія). Це заклало постійні виклики безпеці, які ускладнюють демократизацію – адже суспільства, коли перед ними постає питання виживання, часто схиляються до «сильної руки» чи пріоритету армії над свободами. Інша спільність – статус “гібридних режимів” впродовж більшої частини незалежності. Обидві країни мали періодичні вибори, елементи плюралізму, але й серйозні проблеми з верховенством права, корупцією, залежністю судів, олігархами. (Мачуський В. В., Влада і опозиція в державах Закавказзя, 2015) На це вказують і українські дослідники посткомуністичних трансформацій, відносячи Вірменію і Грузію до неповних демократій, де результат трансформації не остаточний. (Брусиловська О. І. Динаміка політичних трансформацій на пострадянському просторі: цілі та моделі транзиту, 2013) Зовнішні актори впливали на обидві країни, часто конкуруючи між собою. Захід (США/ЄС) намагався просувати реформи, Росія – зберігати

контроль. Таким чином, зовнішній фактор був не просто сприятливим чи несприятливим тлом, а активним чинником внутрішньої політики.

Відмінності у зовнішніх орієнтаціях. Ключова різниця – геополітичний вибір еліт після здобуття незалежності. Грузинська еліта (особливо з часів Саакашвілі) зробила ставку на Захід, відкрито позиціонуючи Росію як загрозу. Натомість вірменське керівництво (Левон Тер-Петросян, Роберт Кочарян, Серж Саргсян) аж до 2018 р. розглядало Росію як необхідного партнера, без якого держава не виживе, а Захід – як джерело допомоги, але не заміни союзу з РФ. Це зумовлено об’єктивними факторами:

- **Безпека і війна.** Вірменія була у стані війни з Азербайджаном, кордон з Туреччиною закритий – єдина військова підтримка надходила від Росії (через ОДКБ, постачання зброї). Тому в 1990-х Вірменія фактично не мала альтернативного безпекового варіанту. Грузія теж мала конфлікти, але її ворог – фактично Росія, тому шукати захисту довелося у США/НАТО. Це сформувало діаметрально протилежні зовнішньополітичні доктрини: Єреван – «проРосія+нейтралітет з Заходом», Тбілісі – «проЗахід+антиросія».

- **Економічні зв’язки.** Грузія географічно вигідно розташована для транспортних коридорів і трубопроводів, що підтримувалось Заходом і сусідами (Туреччиною, Азербайджаном). Вірменія ж опинилась відрізаною від регіональних проєктів, її економіка стала периферійною, залежною від Росії (енергетика, міграція) і діаспори. Тому Грузія швидше інтегрувалась у світову економіку, що підвищило “linkage” із Заходом (торгівля, інвестиції, туризм з Європи), тоді як Вірменія довго була ізольованіша.

- **Інституційні відносини з ЄС/НАТО.** Грузія з 2004 активно прагнула НАТО (війська в Іраку для здобуття прихильності), стала флагманом «Східного партнерства» ЄС. (Дунаєва Л. М., ПОЛІТИЧНА

ТРАНСФОРМАЦІЯ ГРУЗІЇ У ПОСТЫПОЛЯРНИЙ ПЕРІОД, 2021), (European Parliament. The EU in Georgia – European Parliamentary Research Service Briefing. – 2012.) Вірменія ж приєдналась до Євразійського союзу, обираючи глибшу інтеграцію з пострадянськими країнами. Лише після 2018 вона активізувала співпрацю з НАТО (миротворчі місії) та ЄС (СЕРА угода). Тобто **відставання у зв'язках із Заходом** у Вірменії складало приблизно 10-15 років порівняно з Грузією.

Наслідки для демократії: Західний вплив допоміг Грузії раніше й швидше провести демократичні реформи, але й проявив вразливі місця. Грузія пережила кілька змін влади шляхом виборів і революцій, однак інституційно демократія залишилась хиткою, сильно залежною від зовнішньої кон'юнктури. Зараз Грузія балансує на межі: її наздогнала «хвиля» авторитарного дрейфу, притаманна сусідам. У рейтингах вона останніми роками застопорилась (бал Freedom House 3.04 – практично та сама з 2019). Вірменія, навпаки, довго буксувала з демократією, але несподівано вирвалась вперед після 2018, причому при відносно меншій західній підтримці. Це ставить цікаве питання: чи є зовнішній західний вплив абсолютним благом, чи надмірна опора на нього може створювати ілюзію демократії без міцного фундаменту? Анна Оганян порівнює: західний «пакет реформ» у Грузії, продиктований зовні, не вирішив проблему слабких державних інститутів, тоді як поступові “низові” зміни у Вірменії дали приріст довіри та певні позитивні зрушення в тих самих інститутах (зростання податкової дисципліни, зниження корупції). Іншими словами, Грузія – приклад “top-down” демократизації за сприяння Заходу, Вірменія – “bottom-up” демократизації навіть під тінню Росії. Обидва підходи мають ризики: грузинський – ризик поверхневості реформ і залежності від зовнішньої кон'юнктури, вірменський – ризик вразливості до ворожого оточення і брак ресурсів. (Ohanyan A.,

Stronski P. What do protests in Georgia and Armenia tell us about democracy? // Al Jazeera, 2021)

Роль міжнародних акторів у порівнянні.

- **Росія:** В обох країнах Москва намагалася зберегти вплив, але методи різні. У Вірменії – “патронаж”: економічна та військова присутність, інтеграція в свої альянси, м’яке маніпулювання елітами. У Грузії – “примус”: відкритий тиск, підрив територіальної цілісності, інформаційна війна. Вірменія тому довше залишалась лояльною, а Грузія рано відірвалася. Проте зараз парадоксально: Вірменія віддаляється від Росії (через зраду очікувань у 2020), а Грузія певною мірою наближається (пасивно) до РФ через стагнацію реформ. Колишній посол США в ОБСЄ, порівнюючи останні роки, зауважив: ще десятиліття тому важко було уявити, що Грузія почне дрейфувати до Путіна, тоді як Вірменія прокинеться до демократії і зближення з Заходом. Це свідчить про динамічність зовнішніх впливів: вони змінюються залежно від дій самих акторів (РФ ослабла і втратила довіру Вірменії, але отримала шанс в Грузії через помилки тамтешньої влади).

- **США:** Вашингтон традиційно більш активно підтримував Тбілісі (через геостратегічне значення – коридор до Центральної Азії, роль у стримуванні РФ). Американські програми (USAID, військова допомога, навчання) фінансувалися щедро в Грузії. Вірменія отримувала менше через її союз з РФ і вплив вірменського лобі, чутливого до карабаського питання. Відповідно, вплив США на грузинські реформи був відчутним (поліцейська реформа, антикорупційні органи створені за підтримки США). У Вірменії США фокусувались більше на гуманітарних та економічних проектах. Нині США публічно критикують згортання демократії у Грузії (навіть ввели візові санкції проти суддів, причетних до політичних переслідувань), і

паралельно розвивають партнерство з реформаторською Вірменією (візит спікера Пелосі до Єревана у 2022 – символ підтримки). (Carnegie Endowment. “Supporting Armenia’s Democracy and Western Future” – Testimony to U.S. Helsinki Commission, 2024) Тобто акцент американського впливу змістився в бік Вірменії останнім часом.

- **ЄС:** Євросоюз для обох країн є головним торговельним партнером і донором реформ. Проте політика ЄС була більш бюрократичною: через умови Східного партнерства. Грузія з 2014 виконує Угоду про асоціацію – це модернізує її законодавство, хоча імплементація буксує. (Carnegie Endowment. “Supporting Armenia’s Democracy and Western Future” – Testimony to U.S. Helsinki Commission, 2024) Вірменія, не маючи повної асоціації, інтегрується повільніше. Відмінність і в мотивації: грузини масово підтримують вступ до ЄС (близько 80% населення), тоді як вірмени більш скептичні, розділені між проросійськими та проєвропейськими настроями. ЄС застосовує «м’яку силу» **через привабливість**: грузини переживають, що втратять шанс на членство, тому тиснуть на свою владу виконувати вимоги демократії (як, наприклад, Хартія Грузинська – маніфест проєвропейських сил напередодні виборів 2024). (European Parliament. The EU in Georgia – European Parliamentary Research Service Briefing, 2012) У Вірменії такого сильного проєвропейського суспільного руху не було, поки що є лише початки (зростання проєвропейських настроїв після 2020). Отже, європейський зовнішній чинник в Грузії спрацював раніше (візова лібералізація, асоціація), але може втратити силу, якщо ЄС не підтвердить перспективу членства. Для Вірменії ж ЄС – нова альтернатива, і його вплив зростає пропорційно розчаруванню в ОДКБ.

- **Туреччина:** Щодо Туреччини, її вплив асиметричний. Для Грузії Туреччина – другий після ЄС економічний партнер, що підтримує її

незалежність від РФ; конфліктів між ними немає (окрім історичного статусу аджарської автономії, що вирішено мирно). Тому турецький фактор стабілізаційний: Анкара зацікавлена, щоб у Грузії була прохідність для торгівлі, а не хаос чи російський контроль. У випадку Вірменії Туреччина була фактором дестабілізації через союз з Баку. Але якщо нормалізація піде успішно, Туреччина може стати для Вірменії тим самим, чим є для Грузії – вікном в зовнішній світ і балансиrom впливу Росії. Щоправда, це залежить від готовності Анкари визнати геополітичну реальність, де Вірменія теж має свої інтереси. Поки що діалог триває з перемінним успіхом.

Станом на 2024–2025 рр. маємо цікавий результат: Вірменія випередила Грузію за рівнем демократичності (хоча ненабагато). Це підтверджують і експерти Freedom House, і індекс Transformationsindex (BTI) від Bertelsmann Foundation, де Вірменія також покращила позиції. Причини – внутрішні реформи у Вірменії та зовнішні шоки (війна) які перезапустили її політичну систему, тоді як у Грузії спостерігається стагнація, посилена зовнішніми негативними чинниками (російський вплив, менша увага Заходу після «втоми» від нескінченних криз).

Втім, обидві країни ще далекі від демократичної консолідації. Зовнішні чинники й надалі будуть визначальними: для Вірменії – успіх переговорів з Азербайджаном і Туреччиною, позиція Росії щодо цього та допомога Заходу у реформуванні сектора безпеки; для Грузії – рішення ЄС щодо кандидатства, політика США щодо уряду Іванішвілі, а також дії Росії (можливі провокації в Абхазії/Осетії або, навпаки, використання “м’якого” поглинання через економіку). В цьому контексті, порівняльний аналіз демонструє ключовий урок: зовнішній вплив ефективний тоді, коли він узгоджується з внутрішніми запитами суспільства. У Грузії запит на демократію був сильний, але зовнішня підтримка іноді випереджала спроможність інституцій, що породжувало

розчарування. У Вірменії ж запит довго стримувався зовнішніми обставинами, але коли він нарешті реалізувався (2018), суспільство почало “доганяти” згаяне, і зовнішні партнери тепер мають шанс закріпити ці перетворення.

Співставлення успішності/неуспішності трансформацій під зовнішнім впливом:

Найуспішнішою можна умовно назвати першу хвилю реформ у Грузії (2004–2008) – вона показала, що при активній міжнародній підтримці навіть слабка пострадянська держава здатна швидко змінитися. Найбільш суперечливою – ситуацію 2020-х, коли Грузія почала віддалятися від демократичних стандартів, незважаючи на весь попередній багаж співпраці з Заходом. Вірменія ж навпаки: її найбільший успіх – демократія після 2018 – стався хоча й пізно, зате на міцній хвилі суспільної підтримки; найбільша невдача – залежність від одного союзника (РФ) у сфері безпеки, яка призвела до національного приниження у 2020 році і поставила під сумнів виживання реформ.

Цікавий аспект: Вірменія та Грузія також впливають одна на одну як приклади. Грузинські успіхи надихали вірменських опозиціонерів у 2000-х, але й грузинські кризи 2020-х служать застереженням для вірмен (мовляв, навіть pro-Western уряд не гарантує від авторитаризму). З іншого боку, в самій Грузії уважно стежать за Вірменією: деякі грузинські експерти зауважують, що якщо Вірменія зуміє зберегти демократію і піти в Європу навіть без гарантій безпеки від Росії, то це зруйнує міф про “безальтернативність” проросійського курсу для малих держав.

На завершення, порівняльний аналіз випадків Вірменії та Грузії підтверджує тезу, що «демократія ззовні» можлива, але лише за умови синергії із «демократією зсередини». Зовнішній вплив в умовах пострадянського періоду не є вироком – країни мають простір для маневру, використовуючи

зовнішні можливості і мінімізуючи ризики. Вірменія і Грузія обрали різні дороги, проте прагнення їхніх народів до свободи спільне. Міжнародне співтовариство, зі свого боку, має враховувати унікальні контексти цих держав: стимулювати реформи, не нав'язуючи їх згори, підтримувати суверенітет, але не закривати очі на відкат, допомагати вирішити конфлікти, що гальмують розвиток. Тільки так зовнішній вплив стане каталізатором, а не гальмом на шляху до справді демократичного, суверенного і стабільного Південного Кавказу.

Третій, заключний розділ показав, як саме зовнішній вплив змінює хід демократичних перетворень у пострадянських країнах. Порівняння Вірменії та Грузії показує, що «зовнішній актор» — це не фон, а безпосередній гравець, який може як прискорювати трансформації, так і гальмувати їх.

У випадку Вірменії зовнішній вплив був переважно негативним: Росія не лише виступає як безпековий гарант, але й формує модель політичної поведінки (авторитарну), підтримує певні елітні групи й обмежує можливості для незалежної зовнішньої політики. З іншого боку, західна підтримка виявилася фрагментарною і слабкою, недостатньою для того, щоб стати справжнім контрбалансом. Результат — нестабільна демократія, яка постійно відкочується назад.

У випадку Грузії — leverage і linkage із Заходом значно вищі. Програми ЄС, План дій НАТО, вплив міжнародних інституцій, громадських організацій і навіть діаспори створили більш потужне поле тиску на політичні еліти. Зовнішній вплив тут — це не лише політична вимога, а ще й культурний простір, у якому зростають нові політичні покоління. У підсумку — Грузія не стала повноцінною демократією, але зберігає системну конкурентність і динаміку.

ВИСНОВКИ

Процеси демократичної трансформації в пострадянських країнах — це не просто наслідок внутрішньополітичних рішень чи сукупність реформ. Це — складний, багаторівневий процес, у якому переплітаються історичні травми, інституційна слабкість, соціальна поляризація та зовнішні впливи. На прикладі Вірменії та Грузії можна переконливо побачити, що перехід до демократії — це не автоматичний результат виборів чи ухвалення конституцій, а постійна боротьба між стабільністю та свободою, між внутрішніми інтересами еліт і тиском ззовні, між прагненням суспільства до змін і небажанням системи трансформуватись.

У першому розділі було показано, що демократичний транзит не є одномірним або гарантовано успішним процесом. Теоретичні моделі Д. Растоу, С. Хантінгтона, Р. Даля вказують на поетапність, нелінійність і вразливість демократизації. У реальних умовах пострадянських держав ці вразливості проявляються особливо яскраво. Формально наявні демократичні інститути — багатопартійність, вибори, парламенти — нерідко виконують декоративну роль, прикриваючи авторитарну сутність режимів. Демократія в цих умовах стає не стільки владою народу, скільки ритуалом легітимації, де ключові рішення приймаються у вузькому елітарному колі. Саме тому класичні моделі переходу до демократії («авторитаризм → вибори → демократія») виявляються недостатніми для пояснення реальної політичної динаміки у Вірменії та Грузії.

Другий розділ продемонстрував, наскільки різними можуть бути траєкторії пострадянських держав навіть за наявності спільної стартової точки. У Вірменії демократичні зміни від початку гальмувались через домінування старих еліт, війну у Нагірному Карабасі, економічну блокаду та

зовнішню орієнтацію на Росію. У країні сформувалася багатопартійна система, яка де-факто не стала ефективним інструментом політичної конкуренції. Залежність від безпекового партнера (РФ) призвела до політичного консерватизму, в якому стабільність розглядалася як вища цінність за демократичні свободи. Навіть протестна хвиля 2018 року, яка виглядала як початок нового етапу, не змогла закріпити демократичні інститути — уже за два роки країна знову занурилася у кризу через нову війну і поразку.

Грузія, натомість, показала інший сценарій. Попри жорсткі періоди авторитарного правління, тут зберігався відносно активний громадянський сектор, вплив незалежних ЗМІ та відкритість до зовнішнього тиску з боку західних партнерів. Революція троянд 2003 року стала знаковим моментом не лише зміни влади, але й оновлення політичної культури. Хоча не всі реформи Саакашвілі виявилися сталими, сам факт масштабної модернізації (особливо в судовій системі, економіці, поліції) свідчив про потенціал демократичної еволюції. Політичні поразки, які згодом пережила влада, не зруйнували систему, а навпаки — підтвердили її здатність до саморегуляції через вибори. Саме Грузія продемонструвала, що навіть за умов конфліктів (Абхазія, Південна Осетія) та зовнішнього тиску, країна може зберігати відкритість і поступ до демократії.

Третій розділ роботи дозволив перейти від опису до порівняльного аналізу. Саме тут зовнішній вплив постає не як другорядний чинник, а як одна з головних змінних, яка формує напрям і глибину трансформацій. На прикладі сучасної концепції "leverage" та "linkage" (за Левітські та Веєм) добре видно: країни, які мають тісні зв'язки із Заходом (економічні, культурні, політичні), отримують не лише ресурси, а й нові стандарти політичної поведінки. Натомість ті, хто залежить від авторитарних союзників, змушені адаптуватися

до іншої логіки: логіки стабільності без реформ, лояльності без прозорості, сили замість участі. Тобто зовнішній вектор фактично задає «рамку можливого» для внутрішніх реформ.

У пострадянському просторі зовнішній вплив часто є не менш важливим за внутрішні чинники. Саме він визначає, чи буде у країни шанс на стабільну демократизацію. У випадках Вірменії та Грузії різниця полягає не лише у характері самих режимів, а й у тому, які моделі пропонують і підтримують зовнішні гравці.

Захід (ЄС, США, міжнародні організації) виступає провайдером демократичних практик, орієнтуючись на принципи підзвітності, прозорості, верховенства права. Росія ж пропонує альтернативну модель — стабільність без демократії, контроль замість участі, елітарність замість представництва. У цьому сенсі Вірменія опинилася в пастці залежності, тоді як Грузія, попри всі ризики, змогла використати зовнішній ресурс для модернізації.

Отже, зовнішній вплив не просто коригує політичний курс — він формує "рамку можливого", визначає, наскільки глибоко країна може реформуватися. І саме тому дослідження трансформацій у Вірменії та Грузії є таким показовим: воно демонструє, що шлях до демократії — це не лише про внутрішнє бажання, а й про здатність країни інтегруватися у відповідне міжнародне середовище.

Таким чином, загальний висновок цієї роботи можна сформулювати так: демократичні трансформації у пострадянських країнах є результатом складної взаємодії внутрішніх умов, політичної культури, інституційної пам'яті та зовнішнього тиску. При цьому зовнішній вплив відіграє роль не просто підтримуючого чинника, а системостворчого механізму, який або розширює, або звужує поле можливого для демократизації. Вірменія та Грузія — це два різні сценарії однієї пострадянської дилеми: як знайти баланс між безпекою і

свободою, між історією та майбутнім, між залежністю і модернізацією. Їхній досвід важливий не лише для порівняльної політології, але й для практичного розуміння того, що демократія — це не гарантія, а постійне зусилля, що потребує і внутрішньої волі, і зовнішньої підтримки.

ДЖЕРЕЛА

1. Брусиловська О. І. Динаміка політичних трансформацій на пострадянському просторі: цілі та моделі транзиту // Вісник ОНУ. Серія: Соціологія і політичні науки. – 2013. – Т. 18. – Вип. 2 (18). Ч. 3. – С. 110-115.
2. Дунаєва Л. М., Політична трансформація Грузії у постбіполярний період. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2021.1.3>
3. Кравець Г. В. Посткомуністичні трансформації як новий тип процесу суспільно-політичних перетворень. // Актуальні проблеми політики, 53 (2014): 54-63.
4. Мадяр Балінт, Мадловіч Балінт. Посткомуністичні режими: актори, інституції та динаміка. Короткий путівник / пер. з англ. Олександр Тирон. — Бостон: Academic Studies Press, 2023. — 248 с.
5. Мачуський В. В. Влада і опозиція в державах Закавказзя / В. В. Мачуський // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. - 2015. - Вип. 2. - С. 161-184. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2015_2_13
6. Науковий вісник Одеського національного економічного університету. – 2014. – № 12 (220). – 208 с. // Трач Алла. Пострадянські трансформації крізь призму транзитології. – С. 169-177.
7. Поліщук І. О. Концептуальні основи електоральної культури / І. О. Поліщук // Сучасне суспільство. - 2019. - Вип. 1. - С. 156-168. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cuc_2019_1_16
8. Романюк О. Моделі посткомуністичних трансформацій / О. Романюк // Політичний менеджмент. - 2006. - № 3. - С. 35-50. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2006_3_5

9. Фисун А.А. К переосмыслению постсоветской политики: неопатримониальная интерпретация // Политическая концептология. – 2010.
10. Фисун А.А. Постсоветские неопатримониальные режимы: генезис, особенности, типология // Отечественные записки. – М., 2007. – Т. 39. – № 6. – С. 8-28.
11. Ananicz S. Armenia turns away from the EU // OSW (Centre for Eastern Studies) Analyses, 04.09.2013.
12. Anjaparidze Z. Georgia Remains Target of Attempted Russian Influence // Eurasia Daily Monitor (Jamestown Foundation). – Vol. 22, Issue 38. – 5 March 2025.
13. Arend Lijphart. Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries. – 1999.
14. Burnell P. International Democracy Promotion: A Role for Public Goods? // The European Journal of Development Research. – 2008. – Vol. 20, Issue 1. – P. 106–123.
15. Carnegie Endowment. “Supporting Armenia’s Democracy and Western Future” – Testimony to U.S. Helsinki Commission, 10 Sep 2024.
16. Caroline Renuart. The EU in Georgia – European Parliamentary Research Service Briefing. – 2012.
[https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/LDM_BRI\(2012\)120367](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/LDM_BRI(2012)120367)
17. Chatham House event: Political crises in Armenia and Georgia: Growing pains or democracies in decline? – 22 Apr 2021.
18. Dahl, Robert A. Polyarchy: Participation and Opposition. – 1971.
19. De Waal T. Armenia Navigates a Path Away From Russia // Carnegie Europe, 11 Jul 2024.

20. Diamond, L. Developing Democracy: Toward Consolidation. – 1999.
21. Freedom House. Nations in Transit 2024: Armenia Country Report.
22. Freedom House. Nations in Transit 2024: Georgia Country Report.
23. Huntington, S.P. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. – Norman: Oklahoma University Press.
24. Levitsky, S., Way, L. International Linkage and Democratization // Journal of Democracy. – 2005. – Vol. 16, No. 3. – P. 20–34.
25. Linz, J.J., Stepan, A. Problems of Democratic Transition and Consolidation. – 1996.
26. Ohanyan A., Stronski P. What do protests in Georgia and Armenia tell us about democracy? // Al Jazeera, 15 Apr 2021.
27. Rustow, D.A. Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model. – 1970.
28. Sahakyan V., Atanesyan, A. Democratization in Armenia: Some trends of political culture and behavior // Demokratizatsiya. – 2006. – Vol. 14(3), P. 347-354.
29. Sabanadze N. As the ruling party claims victory in Georgia’s disputed election, Western condemnation is no longer enough // Chatham House – Expert Comment, 29 Oct 2024.
30. Shirkhanyan S.S. Democratic Consolidation and the Consolidation of The Society in Armenia: Observations in Context of Political Theory of Alexis De Tocqueville. – 2017.
31. United States to Pause Assistance to Georgian Government Over Anti-Democratic Actions // U.S. Embassy in Georgia. – 2023.
<https://ge.usembassy.gov/us-pauses-aid-to-georgian-government-over-anti-democratic-actions>

ДОДАТКИ

Таблиця 1. Динаміка рейтингу Міхеїла Саакашвілі та підтримки «Грузинської мрії» у 2012 році (за даними NDI та IRI)

Дата	Організація опитування	Запитання	Рейтинг Саакашвілі (%)	Підтримка «Грузинської мрії» (%)
Лютий 2012 року	NDI	Підтримка роботи президента	57 %	10 %
Червень 2012 року	NDI	Підтримка роботи президента	54 %	18 %
Липень 2012 року	IRI	Ставлення до Міхеїла Саакашвілі	46 %	28 %
Серпень 2012 року	NDI	Підтримка роботи президента	42 %	34 %
Вересень 2012 року	NDI	Ставлення після скандалу з насиллям у в'язницях	36 %	55 %

АНОТАЦІЯ

Асланян А.Г. Демократичні трансформації у пострадянський період в умовах зовнішнього впливу (на прикладі Вірменії та Грузії) (бакалаврська робота). Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2025. 68 с. (рукопис).

Кваліфікаційна робота бакалавра присвячена дослідженню демократичних трансформацій у пострадянський період в умовах зовнішнього впливу на прикладі Вірменії та Грузії. У роботі проаналізовано теоретичні підходи до розуміння демократизації, а також ключові чинники, що впливають на політичні зміни в пострадянських країнах. Окрема увага приділена ролі виборчих систем, електоральної динаміки та громадянського суспільства. Порівняльний аналіз кейсів Вірменії та Грузії дозволив виявити спільні риси та відмінності у траєкторіях політичного розвитку, зокрема в умовах впливу зовнішніх акторів, таких як Росія, ЄС та США. Дослідження демонструє, що зовнішній вплив може як стимулювати демократизацію, так і гальмувати її, залежно від характеру цього впливу та внутрішньої стійкості політичної системи.

Ключові слова: демократичні трансформації, Вірменія, Грузія, зовнішній вплив, електоральна система, пострадянський простір.

ANNOTATION

Aslanyan A. Democratic Transformations in the Post-Soviet Period under External Influence (Case Studies of Armenia and Georgia) (Bachelor's Thesis). Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University, 2025. 68 p. (manuscript).

This bachelor's qualification paper is devoted to the study of democratic transformations in the post-Soviet period under external influence, focusing on the cases of Armenia and Georgia. The work analyzes theoretical approaches to democratization and identifies key factors influencing political change in post-Soviet states. Particular attention is given to electoral systems, voting dynamics, and the development of civil society. A comparative analysis of the two case studies highlights both similarities and differences in the political trajectories of Armenia and Georgia, especially in relation to the influence of external actors such as Russia, the EU, and the US. The research demonstrates that external influence can either promote or hinder democratization, depending on its nature and the internal resilience of the political system.

Keywords: democratic transformations, Armenia, Georgia, external influence, electoral system, post-Soviet space.

Відгук

на бакалаврську роботу студентки 4 курсу
філософського факультету ХНУ ім. В.Н. Каразіна

Асланян Анни Геворгівни

«Демократичні трансформації у пострадянський період в умовах
зовнішнього впливу (на прикладі Вірменії та Грузії)»

Робота Асланян А. Г. присвячена вивченню зв'язку між демократичними трансформаціями всередині країни і характером впливу на політичні процеси в країні з боку зовнішніх сил.

Авторка представляє аналіз еволюції демократичних трансформацій у Вірменії та Грузії. Особлива увага приділяється визначенню джерел і проявів зовнішнього впливу на політику двох держав, які супроводжують реалізацію процесу демократизації у пострадянський період.

Новизна даної роботи визначається тим, що головним напрямком наукового пошуку виступило питання щодо співвідношення двох унікальних різноспрямованих кейсів за наявності низки схожих стартових умов. Це дало можливість авторці виявити закономірності зв'язку.

Загалом глибина аналітичної роботи й стиль викладення матеріалу свідчить про здатність автора вести самостійне наукове дослідження. Бакалаврська робота виконана на високому теоретико-методологічному рівні та заслуговує високої оцінки.

Науковий керівник:

канд. політ наук,
доцент ЗВО кафедри політології
філософського факультету

ХНУ ім. В.Н. Каразіна

М.Є. Целуйко

РЕЦЕНЗІЯ

на бакалаврську роботу студентки 4 курсу філософського факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Асланян Анни Геворгівни

«Демократичні трансформації у пострадянський період в умовах зовнішнього
впливу (на прикладі Вірменії та Грузії)»

У бакалаврській роботі Асланян Анни Геворгівни розглядається одна з актуальних сучасних проблем для пострадянських країн, в тому числі й України, яка є такою протягом всього періоду їхнього розвитку - проблема демократичних трансформацій, що відбуваються під перманентним зовнішнім впливом крупних геополітичних гравців. Визначення ступеню залежності внутрішнього політичного курсу Грузії та Вірменії, як пострадянських країн, від впливу зовнішніх сил є корисним для України, яка протягом всього періоду незалежності відчуває тиск з боку країн, протилежних у своєму політичному розвитку.

Робота складається з трьох розділів, кожен з яких логічно і послідовно розкриває політичні процеси і реформи, що відбувалися в цих двох країнах протягом незалежності. Це дає підстави авторці, використовуючи унікальність кейсів та їхнє порівняння, виділити загальні закономірності зв'язку між внутрішнім курсом і зовнішнім впливом, що є особистим внеском авторки у дослідження цієї проблеми.

Бакалаврська робота Асланян Анни Геворгівни виконана на високому теоретико-методологічному рівні, з використанням відповідних проблематиці наукових методів. Висновки мають науковий і самостійний характер, є актуальними і доцільними для подальших досліджень цієї проблеми в Україні. Бакалаврська кваліфікаційна робота заслуговує на відмінну оцінку і може бути рекомендована до захисту.

Рецензент:

кандидат соціологічних наук,

доцент ЗВО кафедри соціології управління

та соціальної роботи ХНУ ім. В.Н. Каразіна

Світлана САДРИЦЬКА